

Muhammed Sadık ÖZBEK

Nesâî'nin *es-Sünen*'deki Rivayetlere Eleştirileri ve Yakın Dönem Şârihlerinden İtyûbî'nin Bu Eleştirilere İtirazları*

Öz

Bu çalışma, modern dönem hadis şârihlerinden Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî'nin (ö. 2020), Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*'inde bizzat tenkit ettiği rivayetlere yönelik yaklaşımını incelemektedir. Araştırmada, Nesâî'nin zayıf, münker, hatalı gibi gerekçelerle eleştirdiği 144 rivayet tespit edilmiş ve İtyûbî'nin *Zehîretü'l-ukbâ* adlı şerhindeki değerlendirmeleri analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre şârih, söz konusu rivayetlerin 67'sinde musannifin eleştirisine katılırken, 58 hadiste ona açıkça itiraz etmiş, 19 rivayette ise herhangi bir kanaat belirtmemiştir. İtyûbî'nin Nesâî'ye itiraz ettiği durumlarda genellikle mütâbaât, râvi tevsiki, teâruz halindeki rivayetlerin cem' edilmesi ve nüsha farklılıkları gibi gerekçelere dayandığı görülmüştür. İtyûbî şerhindeki yaklaşım, onun hadis yorumunda eleştirel bir bakış açısına sahip olduğunu ortaya koymakta, bu da onu sadece bir nakilci değil, aynı zamanda hadis ilmüne katkı sunan özgün bir âlim konumuna taşımaktadır. Çalışmanın, tenkid edilen rivayetler karşısında şârih tutumlarını görünür kılmasının yanı sıra hadis şerhlerinin durağan bir yapı arz ettiği yönündeki iddiaları yeniden tartışmaya açması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Nesâî, İtyûbî, Şârih, Tenkid.

Ars. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Düzce/Türkiye
e-mail: muhammedsadikozbek@düzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4069-9509>, RoR ID: ror.org/04175wc52

ATIF: Muhammed Sadık Özbek, "Nesâî'nin *es-Sünen*'deki Rivayetlere Eleştirileri ve Yakın Dönem Şârihlerinden İtyûbî'nin Bu Eleştirilere İtirazları". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 16 (Aralık 2025), 104-154.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 7 Kasım 2025

Kabul Tarihi: 15 Aralık 2025

* Bu makale, "Zayıf Hadislerin Şerh Metodu" başlıklı doktora tezinden (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025) üretilerek "Nesâî'nin *es-Sünen*'deki Rivayetlere Eleştirileri ve Şârih İtyûbî'nin Bu Eleştirilere İtirazları" başlığıyla özet metni yayınlanan bildirinin (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi II. İlahiyat Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu, Bolu, 11-12 Nisan 2025) yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Al-Nasā'ī's Criticism of the Narrations in al-Sunan and the Objections of the Contemporary Commentator al-It'yūbī to These Criticisms*

Abstract

This study examines the approach of the modern ḥadīth commentator Muḥammad b. 'Alī b. Ādam al-It'yūbī (d. 2020) regarding the narrations explicitly criticized by al-Nasā'ī (d. 303/915) in his work *al-Sunan*. In this research, 144 narrations criticized by al-Nasā'ī on grounds such as being weak (*da'if*), objectionable (*munkar*), or erroneous were identified, and al-It'yūbī's evaluations in his commentary *Zahīrat al-'Uqbā* were analyzed. The findings indicate that while the commentator agreed with the author's criticism in 67 of these narrations, he explicitly objected to him in 58 instances, and expressed no opinion in 19 cases. It has been observed that when al-It'yūbī objected to al-Nasā'ī, he generally relied on grounds such as corroborative chains (*mutāba'āt*), the authentication of narrators (*ta'dīl*), the reconciliation of conflicting narrations (*jam'*), and manuscript variations. The approach in al-It'yūbī's commentary demonstrates that he possesses a critical perspective in ḥadīth interpretation, establishing him not merely as a passive transmitter, but as an original scholar contributing to the discipline of ḥadīth. In addition to highlighting the commentator's stance vis-à-vis contested narrations, this study is expected to reopen the discussion regarding claims that ḥadīth commentaries are inherently static in structure.

Keywords: Hadith, al-Nasā'ī, al-It'yūbī, Commentator, Criticism.

Research Assistant, Dr., Düzce University Faculty of Theology Department of Hadith, Düzce/Türkiye
e-mail: muhammedsadikozbek@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4069-9509>, RoR ID:
ror.org/04175wc52

CITE: Muhammed Sadık Ozbek, "Al-Nasā'ī's Criticisms of the Narrations in al-Sunan and the Objections of the Contemporary Commentator al-It'yūbī to These Criticisms" *Tahkik Journal of Critical Editions of Islamic Manuscripts*, 16, (December 2025), 104-154.

Article Type: Research Article

Date Received: 7 November 2025

Date Accepted: 15 December 2025

* This article is the revised and expanded version of the paper titled "al-Nasā'ī's Critiques of the Narrations in al-Sunan and the Objections of the Commentator al-It'yūbī" (presented at the II. Graduate Student Symposium of the Faculty of Theology, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu, 11-12 April 2025), which was derived from the PhD thesis "The Method of Commenting on Weak Ḥadīths" (Marmara University, Institute of Social Sciences, 2025).

Giriş

Hadis ilmi, İslamî ilimler içerisinde hem teorik hem de pratik açıdan merkezi bir konuma sahiptir. Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerin sıhhatini belirleme, bu rivayetlerin muhtevasını anlama ve dini-hukuki hükümlere temel teşkil edecek sahih verileri ortaya koyma gayesi, muhaddislerin tarih boyunca geliştirdikleri çeşitli yöntemlerle mümkün olmuştur. Bu bağlamda isnâd tenkidi ve metin tenkidi, rivayetlerin güvenilirliğini test etmede en temel iki yöntem olarak öne çıkmıştır. Hadis ilminin gelişim seyri incelendiğinde, muhaddislerin yalnızca râvi zincirlerini değil, aynı zamanda rivayetlerin lafız ve muhtevalarını da farklı açılardan eleştiriye tabi tuttukları, böylelikle rivayet literatürüne dair çok yönlü bir metodoloji geliştirdikleri görülmektedir.¹

Kütüb-i Sitte arasında mümtaz bir yere sahip olan *es-Sünen*, musannifi Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî'nin (ö. 303/915) titiz rivayet seçimi ve hadisleri değerlendirme kriterleriyle öne çıkmaktadır. Nesâî, hadislerin sıhhatini belirleme noktasında sistematik ve eleştirel bir usûl benimsemiş, eserinde yer alan bazı rivayetler hakkında doğrudan tenkitlerde bulunarak bunların hatalı, zayıf, *münker* veya illetli olduğuna işaret etmiştir.² Onun bu yönü, *es-Sünen*'i yalnızca sahih rivayetleri bir araya getiren bir kaynak olmanın ötesine taşıyarak hadislerin sıhhatine ilişkin değerlendirmelerin metin içinde nasıl yer aldığına dair özgün

¹ Nüreddin İtr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 73-141; 321-394.

² Veli Tatar - Nurullah Agitoğlu, "Nesâî'nin Mezheplere Bağlı Kaldığı İddiaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Harran İlahiyat Dergisi* 50 (Aralık 2023), 158.

bir örnek haline getirmiştir. Bu sebeple, Nesâî'nin rivayetlere yönelik eleştirileri hem hadis usulü açısından hem de sonraki şerh faaliyetleri bakımından büyük önem arz etmektedir.

Öte yandan hadis şerh çalışmalarına dair yapılan bazı değerlendirmelerde, şârihlerin yöntem ve yaklaşımlarında birtakım eksikliklerin bulunduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda; çözüm üretmek yerine çoğu zaman tevile başvurulduğu, derinlemesine araştırmalar yapmak yerine lafzî değişikliklerle yetinildiği, metinleri daha güçlü kılmak yerine tekrarlara düşüldüğü, lafzın zâhir anlamına bağlı kalınarak daha derin manaların ihmal edildiği savunulmaktadır. Bunlarla birlikte rivayetlerin sıhhat ve anlam boyutlarının tarafsız bir şekilde araştırılması gerekirken savunmacı bir tutumla yorum yapıldığı ve metinlerin daha çok geçmiş merkezli bir bakış açısıyla değerlendirildiği, bunun neticesi olarak hadis şerhinde eleştirel düşüncenin ve ilmî tartışma kültürünün yeterince geliştirilemediği ve ilmî objektiflik ile eleştirel bakışın birçok zaman zayıfladığını ileri sürülmektedir.³

Söz konusu eleştiriler, hadis şerh literatürünün yöntemsel tutarlılık ve ilmî derinlik açısından incelenmesini gerektirmektedir. Şârihlerin sahih hadisler karşısındaki tutumları, rivayetin zaten sağlam bir zemine dayanması sebebiyle sınırlı yorum ve açıklamalarla yetinmelerini mümkün kılabilir. Ancak zayıf hadisler söz konusu olduğunda, şârihlerin daha eleştirel, üretken ve derinlemesine araştırmalar yapmaları beklenmektedir. Zira zayıf rivayetlerin taşıdığı tenkide açık yönler, şârihlerin rivayetleri sadece

³ Bünyamin Erul, "Hudûdu Şerhi'l-Hadis", *Mecelletü'l-İlâhiyyâti'l-Akademiyeye* 7-8 (2018), 28-30.

nakletmekle kalmayıp onları anlamlandırma, açıklama ve gerektiğinde eleştirme sorumluluğunu da beraberinde getirmektedir. Bu durum, şârihlerin hadis metinlerine değerlendirme tarzlarını, ilmî hassasiyetlerini ve metodolojik derinliklerini açığa çıkarıcı bir işlev görmektedir. Söz konusu bağlamda şerh çalışmalarının, zayıf hadisleri savunma refleksiyle mi yoksa ilmî objektiflik ve eleştirel perspektifle mi ele aldığı meselesi, bu araştırmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle makalede “Şârihler, zayıf hadisleri şerh ederken geçmiş merkezli bir bakış açısıyla mı hareket ederler, yoksa ilmî objektiflik ve eleştirel bir yöntem mi ortaya koyarlar?” sorusunun cevabı, modern dönem şârihlerinden Muhammed b. Ali el-İtyûbî (ö. 2020) üzerinden incelenmektedir. Böylece hadis değerlendirme yöntemlerindeki farklı bakış açılarının ortaya konulması ve hadis şerh geleneğinde zayıf rivayetlere yönelik yaklaşım çeşitliliğinin görünür kılınması hedeflenmektedir.

Nesâî'nin, *es-Sünen'* de yer alan rivayetlerin sıhhat durumlarını değerlendiren müstakil bir eser kaleme aldığı bilinmemektedir. Sonraki dönem hadis âlimlerinin onun eserinde geçen hadislere dair yaptığı değerlendirmeler dikkate alındığında, bazı rivayetlerin sıhhatine ilişkin çeşitli tartışmaların bulunduğu görülmektedir. Bu çerçevede, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *el-Mevzû'ât* adlı eserinde, *es-Sünen'* de yer alan 6 rivayeti ele almış ve bunları mevzû hadisler arasında değerlendirmiştir.⁴ Yakın dönemde ise hadis çalışmalarıyla tanınan Elbânî (ö. 1999), diğer *Sünen-i Erbaa* eserlerinde

⁴ Muhammed Muslih ez-Za'bî, “el-Ehâdîs Elletî Ravâhâ el-İmâm en-Nesâî fi's-Süneni'l-Kübrâ ve Sekete anha ve Zekerahâ İbnü'l-Cevzî fi'l-Mevzû'ât (Dirâse Tatbîkiyye)”, *Mecelletü'l-İlmiyye li-Câmi'ati'l-Melik el-Faysal* 10/1 (2009), 55-90.

olduğu gibi,⁵ Nesâî'nin eserinde geçen zayıf rivayetleri de tespit etmeye yönelik müstakil bir çalışma yapmıştır. *Za'îfü Süneni'n-Nesâî* adlı bu eserin fihrist kısmı incelendiğinde, Elbânî'nin toplamda 267 rivayeti eleştiriye tabi tuttuğu anlaşılmaktadır.⁶

Modern dönem Arap literatüründe, Nesâî'nin rivayetler hakkındaki değerlendirmelerine odaklanan pek çok çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Nesâî'nin rivayetleri değerlendirirken kullandığı yöntemler,⁷ illetli bulduğu nakiller,⁸ *münker* olarak nitelediği hadisler,⁹ "Onu tanımıyorum (*lâ a'rifuh*)" ifadesiyle vafettiği râviler¹⁰ ve *es-Sünen'*deki metin tenkidi¹¹ gibi hususlar, bu literatürün temel

⁵ Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, *Za'îf Sünen İbn Mâce* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1998); a.mlf. *Za'îf Süneni't-Tirmizî* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 2000); a.mlf. *Za'îf Sünen Ebî Dâvûd* (Kuveyt: Müessesetü Garâs, 2002).

⁶ el-Elbânî, *Za'îfü Süneni'n-Nesâî* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1998).

⁷ Muhammed Muslih ez-Za'îbî, *Ahkâmü'l-İmâm en-Nesâî el-Hadîsiyye fi's-Süneni'l-Kübrâ: Dirâse Mukârane* (İrbid: Yermük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2005).

⁸ Ebû Şükr Ali Muhammed Fethî, *İlelü'n-Nesâî fi's-Süneni'l-Kübrâ* (Amman: Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993); Ali b. Salih el-Cumhân, *el-Ehâdis Elletî E'allehâ el-İmâm en-Nesâî fi's-Süneni'l-Kübrâ: Dirâse İstikrâiyye* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Usûlü'd-Dîn Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁹ Hamd b. İbrahim eş-Şetevî, "el-Ehâdî Elletî Hakeme aleyhâ el-İmâm en-Nesâî bi'n-nekâre fi's-Süneni'l-Kübrâ min Evvelî'l-Kitâb ilâ Âhiri Kitâbi Kat'î's-Sârik: Cem'an ve Dirâse", *Mecelletü Câmî'ati'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye* 29 (2013), 117-195.

¹⁰ Neclâ bint. Hamd el-Mübârek, "er-Ruvât Ellezîne Hakeme aleyhâ el-İmâm en-Nesâî fi's-Süneni'l-Kübrâ bi-Kavlihî Lâ A'rifuh: Cem' ve Dirâse", *İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi Dergisi* 30 (2013), 87-136.

¹¹ Muhammed Muslih ez-Za'îbî, *Nakdü'l-Metn İnde'l-İmâm en-Nesâî fi's-Süneni'l-Kübrâ* (Amman: Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999).

konuları arasında yer almaktadır. Ayrıca Nesâî'nin diğer eserleri ile *es-Sünen*'deki değerlendirmeleri karşılaştırılarak, onun cerh ve ta'dil metodundaki tutarlılığı incelenmiştir. Özellikle *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn* adlı eserinde cerh ettiği râvilerden hangilerini *es-Sünen*'de zikrettiği gibi konular,¹² hadis araştırmalarında dikkat çeken hususlar arasındadır.

Türkçe literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde ise Nesâî'nin rivayetleri ele alış yöntemine yönelik bazı konuların öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda onun metin tenkidi uygulamaları,¹³ ücret karşılığında hadis rivayet eden râvilere karşı tutumu¹⁴ ve hadisleri naklederken takip ettiği sistematığın, Müslim'in *es-Sahîh*'i ile mukayese edilmesi gibi meseleler, araştırmacıların üzerinde durduğu başlıca konular arasında yer almaktadır.¹⁵

Bu çerçevede mevcut literatürde Nesâî'nin rivayetlere yönelik eleştirilerinin bütüncül olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Ayrıca bu eleştirilerin şerh geleneğinde nasıl karşılandığı da müstakil ve sistematik biçimde incelenmemiştir. İşte bu çalışma söz konusu boşluğu doldurmayı hedefleyerek *es-Sünen*'deki eleştirileri topluca tespit etmekte ve bunların çağdaş bir şârih tarafından nasıl

¹² Muhammed Abdurrahman et-Tavâlibe, "er-Ruvât Ellezîne Tekelleme aleyhim en-Nesâî fi'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn ve Harrace lehüm fi's-Sünen", *Mecelletü'l-Ürdûniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 1/2 (2006), 130-153.

¹³ Ayşe Esra Şahyar, "Sünen-i Nesâî'de Bir Metin Tenkidi Uygulaması Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2014), 7-26.

¹⁴ Veli Tatar - Nurullah Agitoğlu, "Tasnif Döneminde Hadisçilerin Ücret Karşılığında Hadis Rivayet Eden Ravilere Yaklaşımı (Nesai Örneği)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2023), 189-207.

¹⁵ Leyla Çetin, *Dizilişi Açısından Nesâî'nin Sünen'inde İhtilâflı Rivayetler ve Müslim'in Sahîh'i ile Karşılaştırılması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

yorumlandığını analitik bir bakışla ortaya koymaktadır. Böylece yalnızca Nesâî'nin hadis tenkidi anlayışını değil, aynı zamanda bu anlayışın şerh literatüründe ne şekilde yankı bulduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Araştırmada kullanılacak olan Nesâî şerhinin, öncelikle tamamlanmış ve matbu bir eser olması esas alınmıştır. Zira tamamlanmamış şerhlerde, musannifin tüm eleştirilerinin incelenmesi mümkün olmayacak, bu durum ise veri eksikliğine yol açacaktır. Bununla birlikte mevcut tam şerhler arasında, rivayetleri ayrıntılı biçimde ele alan ve içerik açısından araştırma amacına uygun nitelikler taşıyan bir şerhin tercih edilmesi, temel kriter olarak belirlenmiştir. Bu yöntemle hem veri bütünlüğüne hem de ele alınan rivayetlerin ilmî çözümlemesine imkân tanınmış olacaktır.

Bu bağlamda erken dönemde yazılan literatür, özellikle Nesâî'nin hocaları ve *es-Sünen* râvilerini inceleyen çalışmaların yanı sıra zevâid ve etrâf türü eserlerden oluşmaktadır. İlk örneklerinin Endülüs coğrafyasında ortaya çıktığı şerh türü eserlerin ise birçoğu tamamlanamamıştır. Ebü'l-Mehâsin Muhammed b. Ali ed-Dımaşkî'nin (ö. 765/1363-4) *es-Sünen* şerhi, İbnü'l-Mulakkın'ın *Şerhu zevâidi Süneni'n-Nesâî'si*, Abdülkâdir b. Behrân ed-Dımaşkî'nin (ö. 1928) *Şerhü'n-Nesâî'si* ve Muhammed el-Muhtar b. Seyyid eş-Şinkîti'nin (ö. 1985) *Şürûk envâri'l-minen el-kübrâ'sı*, Nesâî üzerine kaleme alınan fakat tamamlanamayan şerhler arasındadır. Tamamlanmış *es-Sünen* şerhleri arasında günümüze ulaşan ilk eser, musannifin vefatından altı asır sonra kaleme alınmış olan Süyûtî'nin (ö.

911/1505) *Zehrü'r-rubâ'*sıdır.¹⁶ Bir diğer isim olan Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726) tarafından yazılan *Hâşiye ale'n-Nesâ'* nin ise muhtasar bir şerh olduğu anlaşılmaktadır. Hindistan coğrafyasının ürünleri olan *et-Takrîrâtü'r-râi'a alâ Süneni'n-Nesâ'* ve *Ta'likât alâ Süneni'n-Nesâ'* adlı şerhlerden birincisi Muhammed Hamdullah et-Tehânevî (ö. 1296/1878), diğeri ise Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsülhak el-Azîmâbâdî (ö. 1911) imzasıyla yayımlanmıştır.¹⁷

Yakın geçmişte tamamlanan *es-Sünen* şerhleri arasında en fazla ön plana çıkan çalışma ise İtyûbî'nin *Zehîretü'l-Ukbâ fi şerhi'l-Müctebâ'*sıdır. İtyûbî, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'i* üzerine yaptığı çalışmayı ömrünün vefa etmemesi nedeniyle tamamlayamamış olsa da daha erken yıllarda te'lîfe başladığı *Nesâ'* nin *es-Sünen'*ine dair çalışmasını itmam edebilmiştir. Kırk cilt olarak basılan bu çalışma, şimdiye kadar elimize ulaşan en hacimli *es-Sünen* şerhidir.¹⁸ Söz konusu eser, sadece hacmi bakımından değil, ele aldığı meseleleri ayrıntılı biçimde tartışması yönüyle de dikkat çekmektedir. Bu nedenle aşağıda,

¹⁶ Latif Hüseyin, *et-Tevşîh ve Şerhu'l-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserleri üzerinden Süyûtî'nin şerh yöntemini analiz etmektedir [Enes Muhammed Latif Hüseyin, *es-Suyûtî ve Hadis Şerhçiliğindeki Metodu: et-Tevşîh ve Şerhu'l-Câmi'u's-Sahîh Özelinde* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022)]. Engin'in kaleme aldığı ve Memlûk ilim çevreleri bağlamında Süyûtî'nin hadisçiliğini ele alan çalışması ise şârihin hem eserlerine hem de şerhçiliğinin tarihsel zeminine dair bir çerçeve sunmaktadır. [Sezai Engin, "Memlûk Kahiresi'nde Bir Şârih/Muallik: Hadis Şerh Literatüründe Celâlüddin es-Süyûtî ve Eserleri", ed. Sezai Engin, *Bir Memlûk Bilgini Celâlüddin es-Süyûtî* (2023), 79-94].

¹⁷ Muhammed Enes Topgöl, "Nesâ' nin Nesâ' es-Sünen'i Üzerine Yazılmış Şerhler", *Hadis Şerh Literatürü II*, ed. Mustafa Macit Karagözoğlu (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 205-211.

¹⁸ Topgöl, "Nesâ' nin es-Sünen'i Üzerine Yazılmış Şerhler", 205-211.

Nesâî'nin rivayetler hakkındaki eleştirilerine karşı İtyûbî'nin geliştirdiği itirazlar incelenecektir.¹⁹

1. Yöntem

Çalışmada öncelikli hedef, Nesâî tarafından eleştirilen rivayetlerin tespit edilmesidir. Musannifin açık bir şekilde zayıf gördüğü rivayetler, şârihin kaçınılmaz biçimde bir tutum sergilemesini sağlayacak ve bu çalışma açısından izi sürülebilir işlevsel veriler sunacaktır. Bunun yanı sıra İtyûbî, Nesâî'nin eleştirmedeği rivayetleri de zayıf olarak nitelendirip değerlendirebilir ve bu rivayetlere yönelik şerhinde çeşitli tutumlar ortaya koyabilir. Ne var ki böyle bir araştırma, büyük hacimdeki bir şerhin satır satır okunmasını gerektireceği için, birden fazla araştırmacının ortak bir çalışma ürünü olabilecek derecede kapsamlıdır. Bu sebeplerle musannif eleştirilerinin bu araştırma için hareket noktası olarak belirlenmesi uygun görülmüştür.

Musannifin tenkid ettiği rivayetlerin belirlenmesi için Şâmîle gibi dijital programlar yardımıyla *za'îf, münker, leyse bi-şey* veya *münkatı'* gibi zayıflığa işaret eden belirli kavramsal ifadelerin taranması hem verilerin hızla elde edilmesine hem de gözden kaçma riskinin azalmasına imkân sağlayabilir. Ancak bu usûl, kapsamı yalnızca belirli kavramlarla sınırlandırması nedeniyle birçok veriyi göz ardı etme riskini

¹⁹ Nesâî ve eserleri hakkında bugüne kadar çeşitli incelemeler yapılmış; benzer şekilde, İtyûbî üzerine de belirli sayıda çalışma kaleme alınmıştır. Bu nedenle makale hacminin artırmaması amacıyla araştırmada, musannif ve şârihle ilgili biyografik bilgilerin tekrarına yer verilmemiştir. Bunun yerine, özellikle musannifin kullandığı tenkit lafızları, bu lafızların kaç farklı rivayette yer aldığı ve şârihin bu eleştiriler karşısındaki tutumu analiz edilerek çalışmanın özgün yönleri ön plana çıkarılmıştır.

taşımaktadır. Örneğin seneddeki kopukluğa delalet eden *münkati* kavramının dijital programlar üzerinden taraması yapılarak birçok veriye ulaşılabilsede aynı anlamda kullanılan *lem yesma* ifadesi böyle bir taramanın bulguları arasında yer almayacaktır. Ayrıca özellikle *Sünen-i Erbaa* literatürünün yazıldığı dönemde kavramsal ifadeler henüz tam anlamıyla yerleşmediği için musannifin kendine özgü kullanımları daha fazla ön plana çıkmaktadır.²⁰ Bu nedenle, *Sünen* özelinde yapılan tarama, yalnızca belirli kavramlara dayalı bir şekilde dijital aramalara indirgenmemiş, klasik dokümantasyon yöntemiyle eserin tamamı okunarak gerçek, mecazi ya da musannife özgü kullanımlar fark etmeksizin zayıflığa işaret edebilecek tüm ifadeler tespit edilmiştir.

Nesâî'nin eleştirdiği hadislerin tespitinin ardından, söz konusu rivayetler, İtyûbî şerhi üzerinden incelenerek şârihin hadise yönelik tutumu ve ele alış yöntemi belirlenmiştir. Tarama sürecinde tespit edilen tüm rivayetler, Microsoft Excel programına işlenmiştir. Verileri nicel ve nitel yönleriyle organize edebilmek amacıyla hem musannifin eleştirel ifadeleri hem de şârih tutumları için ayrı sütunlar açılmıştır. Öncelikle tüm hücrelere tire (-) işareti konulmuş, okumalar sırasında tespit edilen her veri için ilgili hücredeki tire silinerek yerine 1 rakamı eklenmiştir. Örneğin Nesâî'nin *mürsel* dediği bir rivayete şârih itiraz ediyor ve ilgili rivayetin başka bir tarikte muttasıl olarak nakledildiğine temas ediyorsa, bu durumu yansıtmak için ilgili hücrelere 1 değeri girilmiştir. Bu sayede, musannif tarafından *mürsel* olmakla

²⁰ Hadis ıstılahlarının gelişim süreçlerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020).

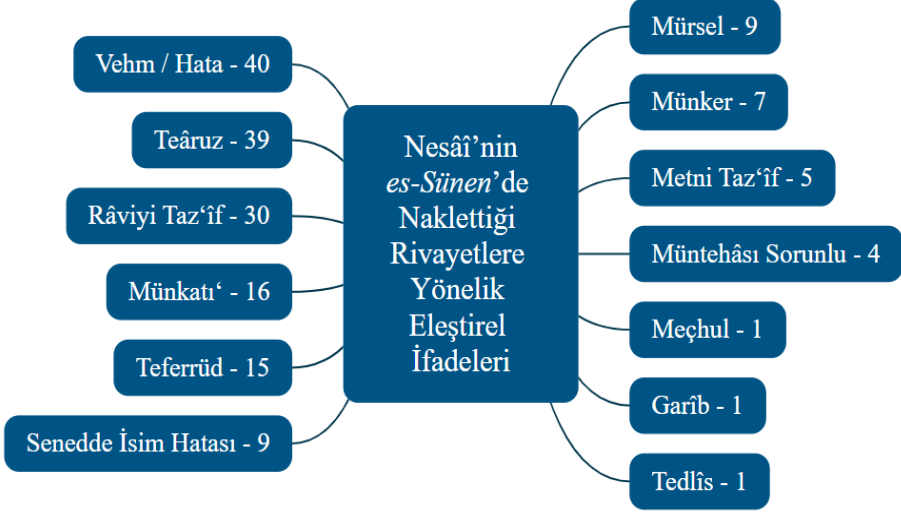
eleştirilen bir rivayetin, şârih tarafından sahih kabul edildiği ve bu kabule gerekçe olarak hadisin diğer tariklerinin dayanak gösterildiği belirlenmiştir. Musannif ve şârihin tüm tutumlarının, bahsedilen şekilde tabloya işlenmesiyle çalışmanın veri havuzu tamamlanmıştır.

2. Nesâî'nin es-Sünen'de Eleştirdiği Rivayetler

Hadis tenkidinin en belirgin yönlerinden biri, rivayetlerde ortaya çıkan hata ve tutarsızlıkların tespiti ve bunların sebeplerinin açıklanmasıdır. Nesâî'nin *es-Sünen'*de ortaya koyduğu değerlendirmeler, bu bağlamda son derece dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Zira onun eleştirileri, yalnızca râvilerin durumuna işaret eden yüzeysel notlar değil, aynı zamanda hadislerin sıhhatini belirlemede kullanılan temel kriterlerin nasıl işlediğini de gösteren somut örneklerdir. Yapılan detaylı incelemeler sonucunda, *es-Sünen'*deki 5803 rivayetten 144'ünün Nesâî tarafından çeşitli ifadelerle eleştirildiği tespit edilmiştir.²¹ Musannifin bu bağlamda kullandığı ifadeler, onun rivayetlerdeki kusurları tespit ve tasnif konusundaki titizliğini açık biçimde yansıtmaktadır.

²¹ Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü'l-Müctebâ (es-Sünenü's-suğrâ)* (Beyrut: Dâru't-Tesîl, 2012).

Şekil 1: Nesâî'nin es-Sünen'de Naklettiği Rivayetlere Yönelik Eleştirel İfadeleri

Nesâî'nin en fazla değindiği tenkit gerekçesi, rivayetteki vehm/hata durumlarıdır. Onun bu tavrı, hadislerin sıhhatini belirlemede özellikle râvilerin rivayet sırasında yaptıkları yanlış aktarımları ön plana çıkardığını göstermektedir. Musannif bu kapsamdaki 40 nakilde “Kanaatimce bu hadis hatalıdır; vallahu a‘lem”,²² “İbn Fudayl’ın (ö. ?) hadisi hatalıdır”²³ veya “Bu açık bir hatadır (*hata’ fâhiş*). Doğru olan Bîşr’in (b. Hakem) (ö. 238/852-53) naklettiği hadistir”²⁴ gibi cümlelere yer vererek rivayetteki hataya dikkat çekmektedir. Bu tür ifadeler, Nesâî'nin rivayetleri hem sened hem de metin açısından değerlendirdiğini göstermektedir.

²² Nesâî, “Kıyamu’l-leyl ve tetavvu‘u’n-nehâr”, 26 (No: 1682).

²³ Nesâî, “İstiâze”, 6 (No: 5493).

²⁴ Nesâî, “Nikah”, 59 (No: 3361).

Nesâî'nin eleştirilerinin bir diğer boyutu, rivayetler arasındaki teâruz ve râvilerden kaynaklanan zayıflıklar üzerine yoğunlaşmaktadır. *es-Sünen'*de 39 hadisin başka rivayetlerle çatışması sebebiyle Nesâî tarafından tenkit edildiği, ayrıca 30 naklin de râvilerde görülen kusurlar nedeniyle zayıf kabul edildiği görülmüştür. Bu bağlamda kullanılan ifadeler arasında "Eyyüb b. Süveyd (ö. 193/808) metrûkü'l-hadîstir",²⁵ "Muhammed b. Zübeyr (ö. ?) zayıftır; onun gibisiyle hüccet oluşmaz (*lâ yekûmu bi-mislih hüccce*)"²⁶ ve "Simâk (b. Harb) (ö. 123/741) sağlam değildir (*leyse bi'l-kavî*); telkini kabul ederdi"²⁷ şeklindeki örnekler zikre değerlidir. Bu tür değerlendirmeler, Nesâî'nin yalnızca metinler arası tutarsızlıkları değil, aynı zamanda râvilerin güvenilirliğini de dikkatle incelediğini göstermektedir.

Nesâî'nin hadis tenkidindeki yaklaşımı, yalnızca genel prensiplerle sınırlı kalmamış, somut örnekler üzerinden de açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Onun, rivayet zincirlerini ve metinlerini tek tek inceleyerek hataları ortaya çıkarması, hadis ilmi açısından metodolojik bir katkı olarak değerlendirilebilir. Özellikle senedlerdeki kopukluklar, tek bir râviye dayanan rivayetler ve isim yanlışlıkları gibi konulara yaptığı vurgu, onun titizliğini göstermektedir. Bu bağlamda yapılan incelemelerde, 16 hadiste inkıtâ bulunduğu temas ettiği, 15 rivayette ise teferrüde dikkat çektiği görülmektedir. Ayrıca 9 yerde rivayet zincirinde yer alan isimlerde hata yapıldığını özellikle vurgulamaktadır. Örneğin Nesâî, Süveyd b. Nasr (ö. 240/855) → Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) →

²⁵ Nesâî, "Cuma", 44 (No: 1448).

²⁶ Nesâî, "Eymân ve'n- Nüzur", 40 (No: 3876).

²⁷ Nesâî, "Eşribe", 48 (No: 5723).

Şu‘be (ö. 160/776) → Mâlik b. Urfuta (ö. ?) → Abdühayr (ö. ?) → Hz. Ali (ö. 40/661) tarikiyle nakledilen bir rivayet hakkında “Bu hatalıdır. Doğrusu, Mâlik b. Urfuta değil, Hâlid b. Alkame’dir (ö. ?)”²⁸ değerlendirmesini yaparak seneddeki râvi hatasını düzeltmiştir. Benzer şekilde, isnadda Übey (b. Ka‘b) (ö. 33/654) olarak yazılan ismin aslında Ebû Zer (ö. 32/653) olması gerektiğini belirtmiş ve bu tür bir yanlışlığın nâsihlerden kaynaklanmış olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur (*yüşbilu en yekûne vaka‘a mine‘l-küttâb*).²⁹ Bu örnekler, Nesâî’nin rivayetlerde karşılaşılan inkıtâ, teferrüd ve isim hatalarına sadece temas etmekle kalmadığını, bu kusurların muhtemel sebeplerini de açıklayarak rivayetlerin en sahih biçimini ortaya koymaya çalıştığını göstermektedir.

Nesâî’nin tenkit metodunun ayırt edici yönlerinden biri, rivayetlerin sıhhate yönelik hükmünü doğrudan tayin eden açık nitelemeler kullanmasıdır. Bu çerçevede, naklettiği rivayetlerin 9’unda *mürsel*, diğer 7’sinde *münker* değerlendirmesinde bulunan Nesâî, 4’ünün müntehâ açısından sorunlu olduğunu belirtmektedir. Böylece yalnız isnadın muttasıl olmasına değil, rivayetin nihai nisbetine de odaklanan bir inceleme yürüttüğü anlaşılmaktadır. Örneğin musannif, merfû olarak nakledilen bir haberin ardından “Bu rivayetin Hz. Peygamber’den nakledilmesi hatalıdır. Zira bu söz, Ebu’d-Derdâ’ya (ö. 32/652) aittir”³⁰ diyerek isnad zincirindeki son halkada yani hadisin müntehâsında sorun olduğuna temas etmektedir.

²⁸ Nesâî, “Taharet”, 75 (No: 96).

²⁹ Nesâî, “Sıyâm”, 52 (No: 2446).

³⁰ Nesâî, “İftitâh”, 27 (No: 935).

Nesâî'nin hadis tenkidinde dikkat çeken bir diğer yön, değerlendirmelerini yalnızca senedle sınırlamayıp metne de yöneltmesidir. Bu değerlendirme tarzı, onun rivayetlerin güvenilirliğini bütüncül biçimde ele aldığını göstermektedir. Nitekim musannifin açıkça zayıf kabul ettiği 5 rivayette doğrudan metne yönelik eleştirilerde bulunması, bu açıdan kayda değerdir. Bu çerçevede hırsızın elinin kesilmesiyle ilgili bir rivayeti aktardıktan sonra "Bu, mürsel bir rivayettir ve sâbit değildir (*leyse bi-sâbit*)" ifadesini kullanarak rivayetin sened ve içerik boyutunu tenkit etmektedir.³¹ Bu tutum Nesâî'nin hadis değerlendirmelerinde sened-metin bütünlüğünü gözeten metodolojik hassasiyetini yansıtmaktadır.

Nesâî'nin tenkitlerinde en az başvurduğu değerlendirme türleri arasında *meçhul*, *garîb* ve *tedlîs* yer almaktadır. *Meçhul* hükmü, "Râvi Kırsâfe'nin (ö. ?) kim olduğunu bilmiyoruz (*lâ nedrî*)"³² ifadesiyle zikredilmektedir. Benzer şekilde, râviye yönelik bir başka tenkit olan *tedlîs* de bir rivayette görülerek "Hüseyim b. Beşir (ö. 183/799) *tedlîs* yapardı (*kâne yüvellisu*)"³³ ifadesiyle dile getirilmiştir. Bu durum, Nesâî'nin rivayetleri değerlendirirken söz konusu tenkitleri, diğerlerine nazaran daha az kullandığını göstermektedir.

Yukarıda aktarılan bulgular, Nesâî'nin rivayetleri değerlendirirken tek bir ölçüte bağlı kalmadığını, farklı kriterleri birlikte kullanarak çok yönlü bir tenkit anlayışı geliştirdiğini göstermektedir. Onun kimi zaman seneddeki inkıtâ ve teferrüde, kimi zaman râvinin güvenilirliğine, kimi

³¹ Nesâî, "Kat' u's-Sârik", 16 (No: 5028).

³² Nesâî, "Eşribe", 48 (No: 5725).

³³ Nesâî, "Eşribe", 48 (No: 5730).

zaman da metnin sıhhatine odaklanması, hadislerin kusurlarını farklı açılardan tespit etme çabasının bir yansımasıdır. Bu yöntem, dönemin ilmî yapısının da doğal bir sonucu olarak, rivayetlerin yalnızca sened bakımından değil metin yönüyle de incelendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca musannifin isnadlarda görülen isim yanlışlıklarını düzeltmesi ve hataların nâsihlerden kaynaklanmış olabileceğini ifade etmesi, onun rivayet aktarım sürecindeki muhtemel hatalara da dikkat çektiğini göstermektedir. Tüm bu bulgular, Nesâî'nin hadislere yaklaşımındaki titizliği teyit etmekte ve *es-Sünen*'deki eleştirilerinin hem kendi dönemindeki hadis anlayışını hem de modern döneme ışık tutan metodolojik birikimi ortaya koyduğunu göstermektedir.

3. İtyûbî ve Zehîretü'l-ukbâ'daki Şerh Yöntemi

Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî el-Vellevî, 1947 yılında Etiyopya'da (Habeşistan) dünyaya gelmiş ve İslâmî ilimlerde, özellikle hadis sahasında derin bir birikime sahip olmuştur. İlk eğitimini Kur'an öğrenerek babası Ali b. Âdem'den (ö. 1991) alan İtyûbî, genç yaşlarda yerel medreselerde geleneksel metinlerle tanışarak ilim yolculuğuna küçük yaşlardan itibaren başlamıştır. Kendisinde hadis ilmine karşı doğal bir sevgi ve yönelişin bulunduğunu ifade eden İtyûbî, çocukken babasının *Sahîh-i Buhârî* okumalarını gizlice dinlediğini ve bu ilme karşı içten gelen bir ilgi duyduğunu dile getirmiştir. Bölgesindeki çeşitli âlimlerden dersler aldıktan sonra öğretim faaliyetlerine başlamış ve yaklaşık dört yıl boyunca eğitim vermiştir. Ancak ülkesindeki siyasal karışıklıklar ve komünist rejimin baskıları neticesinde 1981 yılında Hicaz'a göç etmiş, burada özellikle Mescid-i Haram'da uzun yıllar boyunca ilim halkaları düzenlemiştir. Hayatı boyunca hadis ilmine adanmış

bir ilim adamı olarak pek çok eser telif eden ve çok sayıda talebe yetiştiren İtyûbî, 8 Ekim 2020 tarihinde Mekke’de vefat etmiştir.³⁴

Velûd bir isim olmasıyla ön plana çıkan İtyûbî, Buhârî’nin *es-Sahîh*’ini 47 ciltlik hacimli bir çalışma olarak yayımlamıştır. Tirmizî’nin *el-Câmi*’ adlı eserinin ise yalnızca 15. kitabına kadar gelinmiş ve bu kadarı dahi 18 ciltlik bir külliyat oluşturmuştur. Eser tamamlanabilseydi, muhtemelen o da 40 ila 50 cilt arasında bir hacme ulaşacaktı. Benzer şekilde, yalnızca mukaddimesi 4 cilt olan İbn Mâce şerhinin de tamamlanması durumunda aynı düzeyde bir cilt sayısına erişeceği tahmin edilmektedir. Bu yönüyle, İtyûbî’nin hadis şerhleri hacim ve kapsam itibarıyla alandaki en ayrıntılı çalışmalar arasında yer almaktadır. Aynı dönemde birden fazla şerhi eş zamanlı yürüttüğü anlaşılan müellif, 2003’te İbn Mâce şerhinin 4. cildini tamamladıktan sonra bu esere bir süre ara vermiş ve ağırlığını Müslim şerhine kaydırmıştır. Bu çalışmayı 2012 yılında tamamlayan İtyûbî, ardından Tirmizî’nin şerhine yönelmiş ve 2011’de ilk cildini neşretmiştir. Toplamda 18 cildi yayımlanan bu şerh tamamlanamadan, müellif vefat etmiştir.³⁵

Kapsamlı şerh faaliyetleriyle tanınan el-İtyûbî’nin, Nesâî’nin *es-Sünen*’ine yazdığı *Zehîretü’l-Ukbâ* adlı şerh ise 2000 yılında tamamlanmıştır. 40 ciltlik geniş hacmiyle dikkat çeken bu

³⁴ Topgül, “Nesâî’nin es-Sünen’i Üzerine Yazılmış Şerhler”, 233.

³⁵ Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu, “Çağdaş Hadis Şerh Çalışmalarının Bir Örneği Olarak İtyûbî’nin Sahîh-i Müslim ve Mukaddimesi Şerhleri”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021), 1-38; Sa‘düddîn Mansûr Muhammed, “el-İtyûbî ve Menhecuh fî Şerh Mukaddime Sahîh Müslim: Kitâb Kurre Ayn el-Muhtâc Şerh Mukaddime Müslim b. Haccâc”, *Mecelletü’l-İslâm fî Âsyâ* 8 (2011), 221-246.

şerhte İtyûbî, her bir hadisin râvilerini ayrı ayrı ele almuş, sened analizleri, metin açıklamaları ve hadislerin tahriri gibi konularda sistematik bir yöntem izlemiştir. Ayrıca hadislerin sıhhat derecelerine dair değerlendirmeler yaparak, rivayetlerin konumunu belirlemeye özen göstermiştir. İsnad, metin ve cerh-ta'dîl unsurlarını bir arada ele alan bu çok yönlü değerlendirme tarzı, müellifin hem klasik hadis yorum geleneğine vukûfiyetini hem de modern dönemde hadis ilmine getirdiği özgün katkıları yansıtmaktadır. Bu bağlamda eser, yalnızca bir şerh çalışması olmanın ötesinde, hadis tenkidi ve rivayet analizleri açısından da önemli bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.

İtyûbî'nin *Zehîre*'de öne çıkan yönlerinden biri, rivayetlerde geçen kelimelere dair ayrıntılı lügavî açıklamalara yer vermesidir. İtyûbî, sahih hadislerin şerhinde olduğu gibi, tarama kümesinde yer alan zayıf rivayetlerin şerhinde de birçok lügavî açıklamaya yer vermektedir. Bu çerçevede o, "vetabe" kelimesini "süt tulumu",³⁶ "tahûr" ifadesini "kendisiyle temizlenen su"³⁷ şeklinde açıklamaktadır. Ci'râne'yi "Mekke ile Tâif arasında yer alıp Mekke'ye daha yakın olan yer"³⁸ ifadeleriyle ayrıntılandıran şârih, Arc'ı "Medine yolu üzerindeki bir bölge",³⁹ re'yi ise "kalpten sudur eden şey"⁴⁰ olarak tanımlamaktadır. İtyûbî'nin zayıf rivayetlerde yer alan kelimelere yönelik yaptığı bu tür semantik açıklamalar, onun hadis metinlerinin lafız ve mana

³⁶ İtyûbî, *Zehîre*, 10/163.

³⁷ İtyûbî, *Zehîre*, 19/278.

³⁸ İtyûbî, *Zehîre*, 24/55.

³⁹ İtyûbî, *Zehîre*, 25/307.

⁴⁰ İtyûbî, *Zehîre*, 26/97. Şârihin dilsel tahlilleriyle ilgili değerlendirmeler için bk. Topgül, "Nesâî'nin es-Sünen'i Üzerine Yazılmış Şerhler", 239-240.

itibarıyla tam bir açıklığa kavuşturulması yönündeki ilmî gayretini ortaya koymaktadır. Nitekim sahih veya zayıf ayrımı yapmaksızın, metindeki birçok kelimenin anlamını tespit etme çabası, İtyûbî'nin rivayetlerin anlaşılabilirliğini artırma ve zayıf hadis şerhinde dilsel ayrıntıları ihmal etmeme hassasiyetine işaret etmektedir. Bu durum, onun sadece rivayetin sıhhat derecesiyle değil, lafzın anlam zenginliğiyle de ilgilendiğini göstermekte ve şerh metodolojisine lügat ve semantik tahlili dâhil ettiğini ortaya koymaktadır.

İtyûbî'nin hadis değerlendirme yöntemi, râviler arası güvenilirlik farklarını ve rivayetlerin yapısal özelliklerini dikkate alan titiz bir stratejiyi sergiler. Şârih, rivayetlerin farklı tariklerini de karşılaştırdığı *Zehîretü'l-ukbâ* adlı eserinde, daha güvenilir olan râvinin rivayetine muhalefet eden kişinin naklini *şaz* olarak nitelendirir.⁴¹ Buna karşın, bir hadisin sadece tek bir râvi tarafından aktarılmış olması (*teferrüd*), eğer bu kişi *sika* ise onun nezdinde hadisin reddedilmesi için yeterli bir gerekçe değildir. Aksine böyle bir rivayeti *ziyâdetü's-sika* kapsamında değerlendirerek *sahih* kabul eder.⁴² Bu anlayış, İtyûbî'nin rivayet tenkidinde hem râvinin güvenilirliğine verdiği önemi hem de hadis usulündeki temel ilkeleri dengeli bir şekilde gözettiğini göstermektedir.

İtyûbî, rivayetlerin sıhhatini doğrudan sorgulayan tenkitçi bir metodu da benimsemektedir. *Zayıf*,⁴³ *mu'dal*,⁴⁴ *mevokûf*,⁴⁵ *gayr-i sahih*,⁴⁶ *fi isnâdih za'*⁴⁷ gibi teknik terimlerle isnad yapısındaki

⁴¹ İtyûbî, *Zehîre*, 18/111; 24/385; 38/253.

⁴² İtyûbî, *Zehîre*, 2/135; 5/141.

⁴³ İtyûbî, *Zehîre*, 21/348; 36/387; 37/114; 38/231; 38/232; 39/253.

⁴⁴ İtyûbî, *Zehîre*, 22/182.

⁴⁵ İtyûbî, *Zehîre*, 40/306.

⁴⁶ İtyûbî, *Zehîre*, 38/187.

kopukluklara ve râvi zincirindeki problemlerine dikkat çeker. Bunun yanı sıra, râviler özelinde gerçekleştirdiği değerlendirmelerde de açık biçimde eleştirel bir tutum sergiler. Bu çerçevede *kesîru'l-galat*,⁴⁸ *kesîrü'l-hata*,⁴⁹ *kesratü'l-evhâm*,⁵⁰ *sû-i hifz*,⁵¹ *teferrüd*,⁵² *meçhul*,⁵³ *vehm*⁵⁴ gibi kavramları kullanarak râvinin güvenilirliğini etkileyen hususları vurgular. Bu bulgular, şârihin hadis tenkidinde hem sened yapısına hem de râvilerin rivayet ehliyetine dair ayrıntılı ve sistematik bir bakış açısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Rivayetleri yalnızca râvi zincirinin genel yapısı üzerinden incelemekle sınırlı kalmayan şârih, senedin son halkası itibarıyla da değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu bağlamda, *mürsel* olarak nakledilmesi gereken bir rivayetin *merfû* biçimde aktarılmasını tenkit ederek Ebû Ümeyye Abdülkerîm b. Ebû'l-Muhârik'i (ö. 127/744) eleştirir.⁵⁵ Benzer şekilde, aslında Ebû Hüreyre'ye isnat edilmesi gereken bir hadisin hatalı biçimde Ümmü Habîbe (ö. 44/664) üzerinden rivayet edilmesine de işaret eder.⁵⁶ Şârihin bu tutumu, senedin son halkasındaki farklılıkların dahi hadislerin sıhhatini etkileyebileceği yönündeki hassasiyetini ortaya koymakta,

⁴⁷ İtyûbî, *Zehîre*, 21/60.

⁴⁸ İtyûbî, *Zehîre*, 21/142.

⁴⁹ İtyûbî, *Zehîre*, 32/139.

⁵⁰ İtyûbî, *Zehîre*, 32/76.

⁵¹ İtyûbî, *Zehîre*, 22/182; 32/76.

⁵² İtyûbî, *Zehîre*, 24/54; 24/269.

⁵³ İtyûbî, *Zehîre*, 29/182; 38/231; 38/276.

⁵⁴ İtyûbî, *Zehîre*, 28/194.

⁵⁵ İtyûbî, *Zehîre*, 27/104.

⁵⁶ İtyûbî, *Zehîre*, 18/197.

isnad analizine dair derinlikli bir yöntemle sahip olduğunu göstermektedir.

İtyûbî, yalnızca metin ve isnad incelemesi yapmakla kalmayıp musannifin rivayetlere yönelttiği değerlendirmelerine dair yorumlarda bulunmaktadır. Örneğin öldürmenin haramlığına dair bir rivayetin şerhinde, şârihin bu tutumu açıkça görülmektedir. Nesâî, bu rivayetin doğru naklinin *mürsel* formda olması gerektiğini, mevcut *muttasıl* halinin ise hatalı olduğunu ifade eder. Söz konusu rivayeti inceleyen İtyûbî, hadisi şerh ettikten sonra *kâle'l-câmi'* diyerek cümleye başlamakta ve "Musannifin bu ifadelerini bir sonraki hadisin ardından söylemesi daha doğru olurdu. Çünkü bu değerlendirmeler, o rivayet için de geçerlidir" cümlelerine yer verir.⁵⁷ İtyûbî'nin bu yaklaşımı, yalnızca hadisi eleştirmekle kalmayıp aynı zamanda musannifin zayıf hadislerle ilgili eleştirilerini tetkik ve tespit anlamında da katkı sunduğunu göstermektedir.

İtyûbî'nin şerh yönteminde dikkat çeken bir diğer özellik, bazı râvilere dair ayrıntılı incelemelerde bulunmasıdır.⁵⁸ Bu tür incelemeler İtyûbî'nin, hadis ilmindeki tartışmalı konulara özel ilgi gösterdiği bölümlerdir. Örneğin hadis âlimleri arasında Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) hadis işitip işitmediği konusu oldukça tartışmalıdır. Bu konuya açıklık getirmek isteyen İtyûbî, Hasan'ın Ebû Hüreyre'den naklettiği bir hadisi şerh ettikten sonra müstakil bir başlık açar ve iki isim arasındaki semâ olgusuna dair yedi sayfalık bir incelemeye yer verir. Ardından konuyu özetlemek

⁵⁷ İtyûbî, *Zehîre*, 32-139.

⁵⁸ İtyûbî'nin söz konusu titiz incelemelerine örnek bir değerlendirme için bk. *Zehîre*, 18/196-197.

üzere “Bu hususta söylenecek son söz şudur: Tercih edilen görüşe göre Hasan el-Basrî, Ebû Hüreyre’den hadis semâ etmiştir” diyerek kendi kanaatini belirtir.⁵⁹ Özellikle ehl-i hadis arasında sıkça tartışılan meselelerde yaptığı bu detaylı tahliller, İtyûbî’nin eserini te’lif ederken yalnızca ana metinde geçen rivayetleri incelemekle sınırlı kalmayıp, alana dair önemli olan konuları da ayrıntılı bir şekilde inceleyip titizlikle tartıştığını göstermektedir.

İtyûbî, hadisleri şerh ederken diğer münekkitlerin görüşlerine de sıklıkla başvurmaktadır. Ancak her zaman bu görüşleri doğrudan kabul etmez ve çoğu durumda eleştirel bir bakışla yaklaşarak kendi kanaatini açıkça belirtir. Nitekim Abdullah b. Mes’ûd’un oğlu Ebû Ubeyde’nin (ö. 81/700) babasından hadis işitip işitmemesiyle ilgili âlimlerin görüşlerini naklettikten sonra, babasından herhangi bir rivayet işitmediğine hükmetmesi, bu eleştirel tutuma dair dikkat çekici bir örnektir.⁶⁰ Bunun dışında Abdullah b. Osman b. Huseym’i (ö. 132/749) tenkid eden hadis âlimlerinin görüşlerini aktardıktan sonra “Fakat diğer münekkitler Abdullah b. Osman b. Huseym’i sika kabul etmekte, musanniften de hem cerh hem de tevsîk değerlendirmesi nakledilmektedir. Öyleyse cumhura muvafık olanı, yani tevsîki almak daha evladır. Bu durumda hadis de sahihtir”⁶¹ ifadesiyle ilgili rivayette de kendi değerlendirmesini sunmaktadır. Bu tür ifadeler İtyûbî’nin münekkitlerin görüşlerini değerlendirirken onların fikirlerini

⁵⁹ İtyûbî, *Zehîre*, 29/73. İtyûbî’nin isnad ve râvi incelemeleri hakkında ayrıca bk. Topgül, “Nesâî’nin es-Sünen’i Üzerine Yazılmış Şerhler”, 238-239.

⁶⁰ İtyûbî, *Zehîre*, 16/236.

⁶¹ İtyûbî, *Zehîre*, 38/148.

doğrudan benimsemediğini ve gerekçeli bir şekilde şahsi kanaatini ortaya koyduğunu gösterir.

Şerhte genellikle isnad ve metin merkezli değerlendirmelere geniş biçimde yer verilmesine rağmen, bazı rivayetlerde bu tür açıklamaların bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, ilk bakışta bir eksiklik gibi görünse de kanaatimizce şârihin bilinçli bir tercihinin dayanmaktadır. Bu doğrultuda İtyûbî'nin, daha önce detaylı biçimde ele aldığı konulara tekrar dönmekten özellikle kaçındığı, ilgili rivayeti açıklarken önceki bölümlere atıf yaparak mükerrer izahlardan uzak durduğu anlaşılmaktadır.⁶² Şerh boyunca aynı meseleye birden fazla değinildiğini belirten ve tekrara düşmemek adına açıklamaları sınırlayan bu tutum,⁶³ metinsel bütünlüğü koruma ve gereksiz tekrarları önleme çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan, yakın dönem hadis şerhlerinin hacimli yapısı, eserlerin belirli bir yöntemle başlamasına rağmen ilerleyen bölümlerinde çeşitli farklılıklar göstermesine yol açabilmektedir. Bu durum, bazı hadislerde görülen isnad ve metin merkezli açıklamalardaki tutarsızlıkların muhtemel sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu minvalde tarama kümesine dâhil edilen ve İtyûbî'nin 18. cildinde yer alan zayıf rivayetlerde sened açıklamalarına yer verilmesine rağmen, metin merkezli herhangi bir değerlendirme yapılmaması dikkat çekicidir. Aynı bölümde, zaman zaman sahih hadislere dair de herhangi bir lügavî açıklamaya yer verilmediği görülmekte olup bu durumun yalnızca zayıf rivayetlere özgü olmadığı anlaşılmaktadır. Bu farklılığın iki

⁶² İtyûbî, *Zehîre*, 18/14; 19/174.

⁶³ İtyûbî, *Zehîre*, 40/73.

temel gerekçeyle açıklanabileceği söylenebilir. İlk olarak, İtyûbî'nin bazı hadis metinlerini yeterince açık bulması ya da daha önce açıklanan ibareleri tekrar etmeye gerek görmemesi nedeniyle metin çözümlemesine ihtiyaç duymadığı düşünülebilir. Şerhin ikinci yarısından itibaren metin ve lügat açıklamalarında gözle görülür bir azalma olması, bu ihtimali desteklemektedir. İkinci ihtimal ise bu farklılığın eserin ciltlerini derleyen ve kaleme alan farklı araştırmacı veya talebe gruplarından kaynaklanıyor olabilir. *Zehîretü'l-ukbâ'*'nin hacimli yapısı ve kısa sürede tamamlanmış olması, eser üzerindeki bu tür bir kolektif emeği mümkün kılmaktadır.⁶⁴ Bu bağlamda, eserin belirli bir yöntemle başlamasına rağmen ilerleyen ciltlerde farklı içerik ve açıklama yoğunlukları göstermesi, sadece şârihin tercihleriyle değil, ilgili kısmın hazırlanmasında görev alan talebe grubunun metodolojik tercihlerinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

İtyûbî'nin şerhi, hadis ilimlerinin hem sened hem de metin boyutunu kapsamlı biçimde ele alan bütüncül yapısıyla dikkat çeker. Râvi tenkidinden isnad değerlendirmelerine, lafız açıklamalarından rivayetler arası mukayeselere kadar pek çok yöntemi bir arada kullanması, eserini yalnızca bir açıklama metni olmaktan çıkararak metodolojik bir başvuru kaynağına dönüştürmektedir. Hadislerin sıhhatini etkileyen en küçük ayrıntıları dahi göz ardı etmeyen bu titiz değerlendirme tarzı sayesinde İtyûbî, şerh boyunca hem klasik literatürü yorumlamakta hem de mevcut rivayetleri yeniden değerlendirmektedir. Onun sened yapısındaki tutarsızlıklara, metindeki anlam kaymalarına ve musanniflerin tercihlerine yönelik eleştirel katkıları, eseri öğretici ve uygulamaya dönük

⁶⁴ Topgül, "Nesâî'nin es-Sünen'i Üzerine Yazılmış Şerhler", 234.

bir niteliğe kavuşturur. Bu yönüyle şerh, özellikle hadis alanında ders veren hocalar için adeta bir *el kitabı* işlevi görmektedir; pedagojik, teknik ve akademik düzeyde zengin bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.

4. Nesâî'nin Tenkid Ettiği Rivayetlerde İtyûbî'nin Tutumu

Tarama kümesindeki zayıf hadisler dikkate alındığında, İtyûbî'nin şahsî kanaat belirtme konusundaki genel tutumunu hadisin sıhhati hususunda da sürdürdüğü açıkça görülmektedir. Önceki bölümlerde isnad, metin ve tertip gibi çeşitli açılardan değerlendirmelerde bulunurken doğrudan kendi görüşünü ifade eden şârih, benzer bir tavrı zayıf rivayetlerin değerlendirilmesinde de ortaya koyar. Bu çerçevede incelenen örnekler arasında, İtyûbî'nin herhangi bir kanaate varmaksızın hükmünü askıda bıraktığı rivayet sayısının son derece sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bazı hadislerde, eleştirilen rivayetle ilgili karşıt görüşleri bir arada sunmasına rağmen hangi görüşü benimsediğine dair açık bir tutum sergilememekte⁶⁵ ya da yalnızca musannifin değerlendirmesini aktararak kendisi herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.⁶⁶

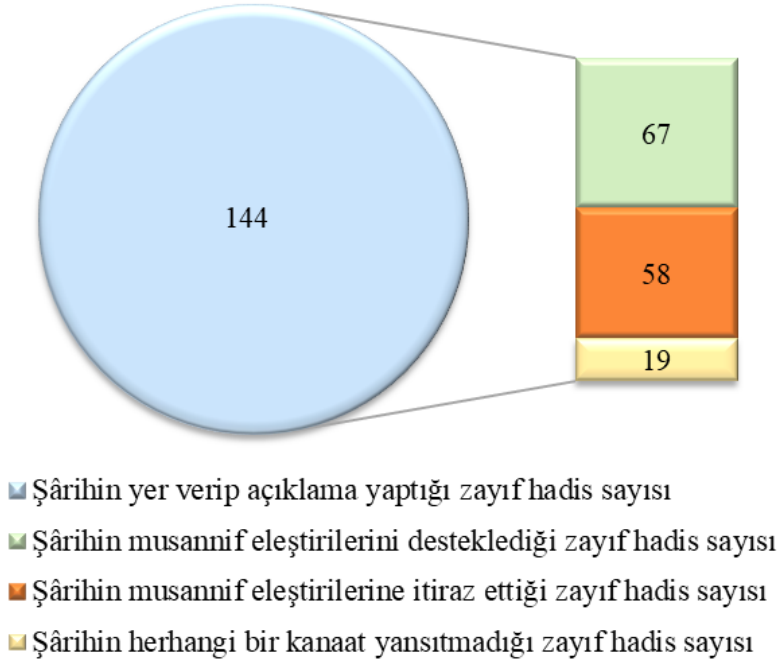
Bununla birlikte, söz konusu az sayıdaki istisnai örnekler dışında, İtyûbî'nin hemen her rivayetin ardından *kâle'l-câmi'* veya *ve'l-hâsil* gibi ifadelerle başlayan açıklamalarla kendi kanaatini ortaya koyduğu görülmektedir. Bu usûl, onun yalnızca metinleri nakleden bir şârih değil, aynı zamanda rivayetleri analiz eden ve değerlendiren bir muhakkik kimliğiyle hareket ettiğini göstermektedir. Bu yönüyle *Zehîretü'l-ukbâ*, İtyûbî'nin eleştirel ve analitik bakış açısını

65 İtyûbî, *Zehîre*, 2/468; 24/270.

66 İtyûbî, *Zehîre*, 38/281.

yansıtan zengin bir içerik sunmakta; hadislerin sadece aktarımıyla değil, ilmi tenkidiyle de ilgilenen araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı niteliği kazanmaktadır. Bu bağlamda, İtyûbî'nin Nesâî'nin yukarıda örneklendiği şekilde eleştirdiği rivayetlere yönelik tutumu hakkında genel dağılım aşağıda sunulmaktadır.

Şekil 2: Nesâî'nin *es-Sünen*'inde Tenkid Ettiği Rivayetlerde İtyûbî'nin Tutumu

İtyûbî, Nesâî'nin eleştirdiği 144 rivayetin tamamına şerhinde yer vermektedir. Birçok hadisi ayrıntılı biçimde ele alan şârih, musannifin rivayetlere yönelik tenkitlerini de ihmal etmemekte, bu tür ifadeler genellikle ayrı bir paragraf açarak detaylı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Tarama

kümesinde yer alan neredeyse tüm eleştirel ifadelerin hadislerin şerh bölümlerinde açıklanmış olması, bu yaklaşımın sistematik bir tutuma dayandığını göstermektedir. Bu kapsamlı tavrın bir uzantısı olarak İtyûbî 144 rivayetten yalnızca 19'unda herhangi bir kanaat belirtmemiştir. Bunun aksine, 67 rivayette Nesâî'nin eleştirilerini desteklemesi, 58 rivayette ise açık biçimde itirazda bulunması, şârihin kendi kanaatini şerhine dâhil etme konusundaki istikrarlı tutumunu gözler önüne sermektedir.

İtyûbî, tarama kümesinde yer alan 144 rivayetin 67'sinde, musannif Nesâî'nin eleştirilerini desteklemektedir. Bir başka deyişle İtyûbî yalnızca musannifin hadisle ilgili kanaatini tekrar etmekle yetinmeyip, onun görüşünü gerekçelendirmekte ve kendi değerlendirmeleriyle derinleştirerek aynı hükme ulaşmaktadır. Bu tutum, İtyûbî'nin rivayetleri bağımsız bir değerlendirme süzgecinden geçirdiğini ve musannifle paralel bir sonuca varırken onu ilmî delillerle temellendirdiğini göstermektedir. Nitekim "Bu rivayet, metnin sonundaki 'illâ' istisnasından dolayı zayıftır. Mütâbî'i olan nakil de ona fayda sağlamaz",⁶⁷ "Râvi zayıftır; hadis de mevkûf ve zayıftır",⁶⁸ "Rivayet zayıf, fakat karşılaştırıldığı diğer rivayet de zayıftır",⁶⁹ "Râvi burada hata ederek Ümmü Habibe'den gelen hadisi Ebû Hüreyre'ye nispet etmiştir",⁷⁰ "Bu hadis musannifin dediği gibi, sadece râvi sebebiyle değil, diğer birçok gerekçeyle de zayıftır"⁷¹ ve "Sahih olan, bu hadisin mürsel olarak rivayet edilmesiydi. Ancak râvi

67 İtyûbî, *Zehîre*, 33/140.

68 İtyûbî, *Zehîre*, 37/104.

69 İtyûbî, *Zehîre*, 1/665.

70 İtyûbî, *Zehîre*, 18/197.

71 İtyûbî, *Zehîre*, 24/385.

merfû olarak nakletmiş”,⁷² ifadeleri, bu titiz eğilimin örnekleri arasında yer almaktadır.

Hatta İtyûbî'nin, musannifin eleştirilerini yalnızca tekrar etmekle kalmayıp onları ek gerekçelerle güçlendirdiği örnekler de mevcuttur. Ziyinet bölümünde yer alan ve erkekler için altın kullanımının haram olduğunu belirten bir rivayet, Nesâî tarafından başka bir rivayetle kıyaslanarak zayıf bulunmuştur. Şârih İtyûbî, öncelikle bu kıyaslamayı ayrıntılı biçimde şerh eder; ardından hadisin sıhhatine dair açık bir tutum sergileyerek, rivayetin zayıf olduğuna hükmeder. İtyûbî'nin bu sonuca ulaşmasında temel gerekçe, hadisin diğer bir rivayetle çatışması sebebiyle *muzdarib* olmasıdır. Ancak bununla da yetinmeyen şârih, rivayetin râvisi Himmân el-Hennâî'nin (ö. ?) meçhul oluşunu da zayıflık gerekçeleri arasında sayar.⁷³ Bu tür örnekler, İtyûbî'nin şerh faaliyetinde yalnızca rivayetleri aktarmakla yetinmeyip, onları farklı açılardan tahlil eden bir yöntem benimsediğini ortaya koymaktadır.

İtyûbî'nin, Nesâî'yi desteklediği rivayetler dışında kalan örnekler de onun şerh anlayışının farklı yönlerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda 144 rivayetin 19'unda şârih, hadisin zayıf ya da sahih olduğuna dair herhangi bir kanaat beyan etmemektedir. Geriye kalan 58 rivayette ise musannifin eleştirilerine açıkça itiraz etmekte ve ilgili hadisleri sahih kabul etmektedir. Bu çerçevede, İtyûbî'nin musannifin görüşlerine katılmadığı ve açık bir şekilde itiraz ettiği rivayetler daha yakından incelendiğinde, onun eleştirel yaklaşımının sınırlarını belirlemek mümkün hale gelmektedir.

72 İtyûbî, *Zehîre*, 27/104.

73 İtyûbî, *Zehîre*, 38/231.

4.1. Zayıflık İddiasına İtiraz

Nesâî'nin *Sünen*'deki rivayetlere yönelik eleştirileri, İtyûbî tarafından çeşitli açılardan ele alınmış, bazı eleştiriler desteklenirken, bazılarına ise itiraz edilmiştir. İtyûbî'nin, Nesâî eleştirilerine yönelik itirazları genellikle dört temel gerekçeye dayanmaktadır: Mütâbaât yoluyla bir rivayetin zayıflık iddiasını ortadan kaldırmak, râvilerin güvenilirliğini vurgulamak suretiyle cerh değerlendirmelerine karşı çıkmak, zâhiren çelişkili görünen rivayetleri cem' ederek uyumlu hale getirmek ve nüsha farklılıklarına atıfta bulunarak eleştiri gerekçelerini sorgulamak. İtyûbî'nin bu dört başlık altında şekillenen itirazları, şerh boyunca belirli örnekler üzerinden temellendirilmiş ve sistematik bir şekilde ortaya konmuştur. Bu bağlamda, söz konusu gerekçelerin her biri, temsil niteliği taşıyan rivayetler üzerinden müstakil olarak ele alınarak analiz edilmiştir.

4.1.1. Mütâbaât Sebebiyle Zayıflığın Ortadan Kalkması

Mütâbaât, bir hadisin farklı isnad zincirleri veya râviler aracılığıyla benzer lafız ve anlamla aktarılması durumunu ifade eder ve hadis tenkidinde rivayetin sıhhatini destekleyen temel unsurlardan biri olarak kabul edilir. Özellikle zayıf kabul edilen bir rivayet, farklı tariklerden gelen benzer içerikteki nakillerle desteklendiğinde, bu durum hadisin güvenilirliğini artırıcı bir etki doğurur. Hadis şârihleri, bu tür destekleyici isnadların varlığını, rivayetin kabul edilebilirliğine yönelik önemli bir delil olarak değerlendirmektedir. İtyûbî de bu metodu benimseyerek, Nesâî tarafından cerh edilen bazı rivayetleri, sahip oldukları mütâbaâtlar dolayısıyla sahih kabul etmektedir. Yapılan incelemeler, İtyûbî'nin 40 rivayette

mütâbaât gerekçesini esas alarak hadisin zayıf olduğu yönündeki tenkitlere itiraz ettiğini ortaya koymaktadır.

Mütâbaât gerekçesiyle yapılan tashihlerde İtyûbî'nin sıkça başvurduğu tutumlardan biri, rivayetin *Kütüb-i Sitte* içinde, özellikle de *Sahîhayn* gibi sıhhat oranı yüksek kaynaklarda yer almış olmasıdır. Şârih, bu tür nakilleri rivayetin doğruluğunu destekleyen güçlü bir delil olarak değerlendirmekte ve musannifin zayıf gördüğü bazı hadisleri, sahih kaynaklardaki varlığı üzerinden savunmaktadır. Örneğin temizlikle ilgili bir rivayette "Müellif ve bazı alimler hadisi zayıf olarak nitelese de diğer alimler râviyi tevsîk etmiş ve burada görülen teferrüdü *ziyadetü's-sikat* olarak kabul etmişlerdir. Nitekim bu rivayeti Müslim de nakletmiştir" ifadesini kullanan İtyûbî, hadisin sahihliğini Müslimin nakliyle destekleyen bir perspektif sergiler.⁷⁴ Benzer şekilde Nesâî'nin abdestle alakalı bir hadisi *mürsel* olduğu gerekçesiyle zayıf gördüğünü belirtmesine rağmen, şârih diğer tarikleri inceleyerek hadisin sahih olduğunu savunur.⁷⁵ Taharetle ilgili bir diğer hadisin râvilerinden Hammâd b. Seleme'nin (ö. ?) teferrüd ettiği iddiasını da reddeder ve râvinin bu rivayette yalnız olmadığını, zira Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde de bu rivayetin nakledildiğini vurgular.⁷⁶

Bunun yanı sıra İtyûbî mütâbaât gerekçesine dayanan tashihlerinde, râvinin durumuna ilişkin bağlamsal değerlendirmelere de dayanmaktadır. Bu bağlamda Nesâî, abdestle alakalı Kuteybe b. Sa'îd (ö. 240/855) tarihiyle nakledilen bir rivayetin senesinde Urve'nin (ö. 94/713) yer

74 İtyûbî, *Zehîre*, 2/135.

75 İtyûbî, *Zehîre*, 4/26.

76 İtyûbî, *Zehîre*, 5/403.

alıp almadığına emin olmadığını (*lem utkinhu*) belirtir. Buna karşılık İtyûbî, rivayeti şerh ederken Nesâî'nin diğer hocalarından aynı anlamda rivayetler naklettiğini hatırlatır ve hadisin farklı senedlerini ortaya koyar. Ardından “Nesâî diğer hocalarından naklettiği rivayetlerden emindir. Öyleyse Kuteybe rivayetinden emin olmaması hadise zarar vermez” diyerek söz konusu rivayetin sahih kabul edilmesi gerektiğini vurgular.⁷⁷

Benzer bir yaklaşımla İtyûbî, savaş hukukuna dair bir rivayette de zayıflık gerekçesine itiraz etmektedir. Bu hadisin râvilerinden Süfyan b. Hüseyin (ö. 153/770), Zührî'den rivayet ettiği nakillerde zayıf (*leyse bi'l-kavî*) kabul edilirken, İtyûbî “Musannif, Süfyan b. Hüseyin'in yalnızca Zührî nakillerinde zayıf olduğunu, diğer kişilerden yaptığı rivayetlerde ise sika olduğunu belirtmektedir. Nitekim bu rivayet Zührî dışındaki râvilerden de nakledilmiştir” ifadesiyle, hadisin zayıf kabul edilmemesi gerektiğini savunur.⁷⁸ Bu örnekler, İtyûbî'nin sadece çoklu tariklere değil, râvinin rivayet bağlamındaki konumuna dayalı ayrıntılı analizlerle de zayıflık iddialarına karşı çıktığını göstermektedir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, İtyûbî'nin 40 rivayette mütâbaât gerekçesiyle hadisin zayıflığına itiraz ettiği tespit edilmiştir. Birçok rivayette farklı tarikleri dikkate alan şârih, bu destekleyici isnadların mevcudiyetini, hadisin sahih kabulü

77 İtyûbî, *Zehîre*, 5/651.

78 İtyûbî, *Zehîre*, 31/231. İtyûbî'nin mütâbaât sebebiyle tashih ettiği diğer bazı rivayetler için bk. *Zehîre*, 18/14; 21/6; 26/96; 31/248; 36/387.

için yeterli bir gerekçe olarak değerlendirmektedir.⁷⁹ İtyûbî de gözlemlenen bu anlayış, metinlerin farklı yollarla aktarılmış olmasını sıhhat açısından belirleyici bir kriter olarak kabul ettiğini göstermekte, özellikle destekleyici tariklerin bulunduğu durumlarda metin bütünlüğünü önceleyen bir perspektif yansıtmaktadır. Bu durum, hadis literatüründe *mütâbaât* kavramının ve *hasen li-gayrihî* kategorisinin giderek daha sistematik biçimde kullanılmaya başlanmasıyla da yakından ilişkilidir. Dolayısıyla İtyûbî'nin değerlendirmeleri, klasik hadis usulü çerçevesinde şekillenen geleneksel sınıflandırmaların, işlevsel biçimde uygulanmasının örneklerini taşımaktadır.

4.1.2. Râviyi Tevsîk

Hadis şârihlerinin isnad zincirini râvi tenkidi açısından değerlendirmeleri, klasik şerh geleneğinde sıkça karşılaşılan bir yöntemdir. Şârihler, kimi zaman musannifin cerh yönündeki kanaatlerine katılmayarak râviyi savunmakta, böylece ilgili rivayetin zayıf olduğu yönündeki görüşleri tashih etme yoluna gitmektedirler. Bu yaklaşım, hadis ilminin statik değil, yorumlara açık dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve râvi değerlendirmelerinin her âlim tarafından farklı usullerle ele alınabileceğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde İtyûbî de bu görüşü benimseyen şârihlerden biridir. Nesâî tarafından cerh edilen bazı râvilerle ilgili değerlendirmeleri kabul etmeyerek onların güvenilirliğini savunmakta ve böylece kendi rivayet anlayışını

79 Bununla birlikte şârihin, mütâbi'i olan her rivayeti sahih kabul ettiği de düşünülmemelidir. Nitekim onun "Bu hadis, metnin sonundaki illâ istisnasından dolayı zayıftır. Mütâbi'i olan nakil de fayda sağlamaz" (*Zehîre*, 33/140) şeklindeki değerlendirmesi daha önce aktarılmıştı.

temellendirmektedir. Tespit edilen verilere göre, İtyûbî 23 rivayette musannifin eleştirilerine açık biçimde itiraz etmiş ve çeşitli gerekçelerle râvilerin sika kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu tutum, onun yalnızca metin ve sened değil, râvi kimliği üzerinden de hadisleri yeniden değerlendirme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

İtyûbî'nin râvi değerlendirmelerinde öne çıkan yönelimlerden biri, eleştirilen râviler hakkında diğer münekkitlerin görüşlerine başvurarak onları güvenilir kabul etmesidir. Örneğin Nesâî, terviye gününden önce hutbe okunmasından bahseden rivayeti, râvinin hadiste zayıf olması (*leyse bi'l-kavî fi'l-hadis*) sebebiyle eleştirmektedir. Ancak İtyûbî, bu rivayeti serh ederken "Hadis zayıf olabilir, ancak birçok münekkit bu râviyi sika olarak değerlendirmiştir"⁸⁰ ifadesiyle, râvinin güvenilirliğini savunmaktadır. Burada dikkat çeken husus, İtyûbî'nin hadisin sıhhatini kabul etmese bile râviyi güvenilir bulmasıdır. İtyûbî insan öldürmenin haramlığına dair, râvisi *leyse bi'l-kavî* olarak nitelendirilen bir diğer rivayet için de benzer bir yaklaşım sergileyerek "Diğer münekkitler bu râviyi tevsîk etmiştir" der.⁸¹ Şârihin bu noktada diğer münekkitlerin tevsîk görüşlerine dayandığı görülmektedir.

Aynı doğrultuda İtyûbî, sürme çekilmesiyle ilgili bir rivayette râvinin *leyyini'l-hadis* olarak eleştirilmesine karşı çıkarak "Diğer münekkitler râviyi tevsîk ediyor. Müelliften de hem cerh hem ta'dîl nakledilmiştir. Öyleyse cumhura muvafık olanı, yani tevsîki incelemek daha evladır. Bu durumda hadis

80 İtyûbî, *Zehîre*, 25/305.

81 İtyûbî, *Zehîre*, 31/248.

de sahihtir” değerlendirmesinde bulunur.⁸² Ayrıca “Diğer münekkitlerin görüşlerini karşılaştırdığımızda bu râvinin naklettiği hadisin en az *hasen* derecesinde olması gerekir”⁸³ şeklindeki ifadeleri de aynı tutumun başka bir tezahürüdür. İtyûbî’nin bu değerlendirmeleri zayıf rivayetleri şerh ederken, râvi münekkitlerinin görüşlerine başvurduğunu ve râvinin sika olduğuna kanaat getirdiği yerlerde onu ve naklettiği rivayeti güvenilir kabul ettiğini göstermektedir.

İtyûbî’nin hadisleri değerlendirmede başvurduğu yöntemlerden biri de *ziyâdetü’s-sikâ* kavramına dayanarak rivayetleri sahih kabul etmesidir. Bu yaklaşımda, güvenilir râvilerin metne yaptığı ilaveler muteber kabul edilmekte ve rivayetlerin sıhhatine katkı sağladığı düşünülmektedir. Nitekim köpeğin yaladığı kaba dair bir rivayette, musannifin ve bazı muhaddislerin hadisi zayıf saymalarına rağmen, İtyûbî, diğer münekkitlerin râviyi tevsik ettiğini ve söz konusu teferrüdü *ziyâdetü’s-sikâ* kapsamında değerlendirdiklerini belirtir. Aynı zamanda, bu rivayetin Müslim tarafından da nakledilmiş olmasını, hadisin kabul edilmesi lehinde bir delil olarak sunar.⁸⁴ Benzer şekilde, eti yenen hayvanlarla ilgili bir başka rivayette de tenkid konusu olan metin ilavesini *ziyâdetü’s-sikâ* kapsamında değerlendirerek, bu ilavenin güvenilir râvilerden geldiği için reddedilemeyeceğini savunur.⁸⁵ Bu örnekler, İtyûbî’nin, metin farklılıklarını mutlak bir çelişki unsuru olarak değil, rivayet çeşitliliği ve râvi güvenilirliği çerçevesinde ele aldığını göstermektedir.

82 İtyûbî, *Zehîre*, 38/148. İtyûbî’nin benzer mahiyetli itirazları için ayrıca bk. *Zehîre*, 18/202; 25/305.

83 İtyûbî, *Zehîre*, 37/121.

84 İtyûbî, *Zehîre*, 2/135.

85 İtyûbî, *Zehîre*, 5/141.

İtyûbî'nin, Nesâî tarafından eleştirilen hadislerin değerlendirmesinde dikkate aldığı bir diğer önemli husus da râvinin aynı rivayeti birden fazla kaynaktan duymuş olma ihtimalidir. Bu bakış açısı, özellikle hadisin, bir başka rivayetle sened veya metin açısından kıyaslanarak (muâraza) eleştirildiği durumlarda belirgin şekilde ortaya çıkar. Örneğin hayız konusuna dair, başka bir rivayetle muâraza sebebiyle zayıf kabul edilen bir rivayetle ilgili olarak İtyûbî, "Hadisin zayıf kabul edilmesi zorunlu değildir. Zira râvi, bu hadisi her iki kaynaktan da işitmiş olabilir" şeklinde bir değerlendirmede bulunur.⁸⁶ Benzer şekilde, inkıtâ ihtimali taşıyan başka bir rivayet hakkında da "Râvi için inkıtâ ihtimali vardır. Ancak rivayeti farklı seferlerde işitmiş de olabilir. Her halükârda hadis sahihtir",⁸⁷ ifadesini kullanarak rivayetin kabul edilebilirliğini savunur. Bu değerlendirmelerde İtyûbî, râvilerin rivayet alma süreçlerinde birden fazla hocadan hadis dinleme ihtimallerine dikkat çekmekte ve bu olasılığı göz önünde bulundurarak senede yönelik eleştirilere itiraz etmektedir.

Sonuç olarak İtyûbî'nin râvileri değerlendirme yönteminde, yalnızca musannifin cerh yönündeki kanaatleriyle yetinmeyip diğer münekkitlerin görüşlerine de başvurduğu görülmektedir. O, rivayetleri değerlendirirken râviler hakkında yapılmış farklı tenkit ve ta'dîl görüşlerini karşılaştırmakta, çoğunlukla güvenilirlik yönünde bir kanaat oluşmuşsa bu râvileri sika kabul etme eğilimi göstermektedir. Bu yaklaşım, İtyûbî'nin hadis ilmine dair birçok kaynağa başvurduğuna işaret ettiği gibi, onun rivayet

86 İtyûbî, *Zehîre*, 4/278.

87 İtyûbî, *Zehîre*, 18/202.

değerlendirmelerinde metodik ve titiz bir yol izlediğini de göstermektedir. Râvilerin güvenilirliğine yönelik eleştirileri doğrudan kabul etmek yerine, farklı münekkitlerin görüşlerini mukayese ederek değerlendirmesi, isnad zincirinin zayıflığına dair iddialara karşı çeşitli sened ve metin analizleriyle karşılık vermesi, onun hadis usulüne vakıf bir yöntem sergilediğini ortaya koyar. Bu bağlamda İtyûbî'nin, sadece tek bir otoritenin görüşüne dayanmak yerine, klasik kaynaklardan elde ettiği geniş veriyle bütüncül bir değerlendirme yaptığı söylenebilir.

4.1.3. Teâruz Halindeki Rivayetler Arasını Cem' Etme

Hadis şârihlerinin, teâruz gerekçesiyle eleştirilen rivayetleri değerlendirme yöntemlerinden biri, cem' ve te'lîf yoluyla bu rivayetleri uyumlu hale getirmektir. Zahiren çelişkili görünen hadisleri anlam bütünlüğü içinde ele alan şârihler, rivayetlerin bağlamlarını, içerdiği hükümleri ve anlam bütünlüklerini derinlemesine analiz ederek, aralarındaki uyumu ortaya koymaya çalışırlar. Bu yöntem, rivayetlerin sıhhatine katkıda bulunmanın yanı sıra hadislerin muhtevasını daha bütüncül ve tutarlı bir şekilde anlaşılmasına imkân tanır.⁸⁸ İtyûbî de bu yöntemi benimseyerek, zahiren çelişkili görünen 3 hadiste cem' ve te'lîf yoluna gitmiş, rivayetleri bağlamları ve anlam bütünlükleri üzerinden değerlendirerek aralarındaki uyumu ortaya koymaya çalışmıştır.

Konuya dair en net örnek, kadınların özel halleriyle ilgili aktarılan rivayettir. Söz konusu rivayette Nesâî, iki tarikin birbiriyle teâruz halinde olduğunu belirtir. İlk rivayet Münzir b. el-Muğîre (ö. ?) → Urve (ö. 94/713) → Fâtıma bint Ebû

88 Şârihlerin cem' ve te'lîf yöntemini kullanmalarına dair ayrıntılı bilgi için bk. Türcan, *Hadis Şerh Geleneği*, 102-110, 180-182, 233-240; Acar, *Endülü's Hadis Şerhçiliği ve İbn Abdülber*, 278-285.

Hubeyş (ö. ?), ikinci nakil ise Hişâm b. Urve (ö. 146/763) → Urve → Hz. Âişe (ö. 58/678) senediyle aktarılmaktadır. İtyûbî'nin belirttiğine göre iki rivayet arasında yalnızca lafzi bir fark bulunmakta, Münzir tarikinde “izâ etâke kur'uk” şeklinde nakledilen metin, Hişâm rivayetinde “feizâ ekbelet hayzatük” olarak nakledilmektedir. İki rivayet arasındaki “kur'uk” ve “hayzatük” ifadeleri ilk bakışta birbirine teâruz eder gözükmektedir. Zira “kur” lafzının temizliğe mi yoksa hayza mı delalet ettiği ulema arasında ihtilafıdır. Bu bağlamda rivayetler arasında herhangi bir ihtilaf bulunmadığını belirten şârih, “kur” lafzının hayız anlamına geldiğini savunarak iki naklin birbirini desteklediğini (*yeşhed*) belirtir. Bunun yanı sıra İtyûbî, senedlerdeki farklılığın da hadisin zayıflığını gerektirmediğini vurgular. Zira hadisin râvilerinden olan Urve, bu rivayeti hem Hz. Âişe'den hem de Fâtıma bint Ebu Hubeyş'ten dinlemiş olabilir. Bu şekilde düşünüldüğünde rivayetlerdeki teâruz ortadan kalkmakta ve iki hadis arası cem' edilmiş olmaktadır.⁸⁹

Hadislerin cem' ve te'lif yöntemiyle bir araya getirilmesi, rivayetlere anlam bütünlüğü kazandırarak onların daha derinlemesine yorumlanmasına ve kapsamlı bir değerlendirme sunulmasına katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşım, ilk bakışta çelişkili görünen rivayetlerin aslında birbirini tamamlayan yönleri olduğunu ortaya koyarak hadislerin bağlam içinde daha doğru anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca rivayetlerin cem' edilmesi hem metinlerin anlam bütünlüğünü güçlendirmekte hem de her iki rivayetin de

89 İtyûbî, *Zehîre*, 4/278. İtyûbî şerhinde, teâruz halinde olan hadisleri benzer bir bakış açısıyla tashih ettiği başka örnekler de mevcuttur (bk. *Zehîre*, 4/278; 9/305).

sıhhatini koruma noktasında önemli bir metodolojik adım olarak değerlendirilebilir.

4.1.4. Nüsha Farklılığı

Hadis metinlerinin farklı nüshalar üzerinden aktarılması, zaman zaman rivayetlerin sened zincirini etkilediği gibi, hadis metinlerinin anlamlarını etkileyecek farklı bilgileri de içerebilmektedir. Bu anlamda nüsha farklılıklarının rivayetlerin bağlamını ve anlamını değiştirmesinin yanı sıra, hadisin sıhhatine dair yorumları da doğrudan etkileyen bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Zira İtyûbî, Nesâî tarafından eleştirilen 2 rivayette, musannifin hadise yönelik eleştirilerine, nüshalar bağlamıyla temkinli yaklaşmaktadır. Böylece hadis şerhlerinde nüsha farklılıklarının ele alınması, yalnızca metinlerdeki eksiklik veya fazlalıkları tespit etmeye yönelik bir çaba değil, rivayetlere yöneltilen eleştirilerin geçerliliğini ve bağlamını da inceleyen bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede Nesâî, cuma günü duaların kabul olunacağı vakitle ilgili bir hadisi aktardıktan sonra rivayette teferrüd bulunduğu dikkat çekmekte ayrıca hadisin râvilerinden Eyyûb b. Süveyd'in (ö. ?) *metrûkü'l-hadîs* olduğunu belirtmektedir. Ancak hadisi şerh eden İtyûbî, musannife isnad edilen bu eleştiri cümlelerine şüpheyile yaklaşmakta ve şu ifadelere yer vermektedir:

“Nesâî'nin söz konusu eleştirileri, mevcut *el-Müctebâ* nüshalarında bu hadisin, yani Eyyûb'un İbn Sîrîn'den naklettiği rivayetin devamında zikredilmektedir. Fakat görünen o ki bu cümleler, bir önceki hadis olan Zührî → İbnü'l-Müseyyeb rivayetinden sonra yer almalıdır. Çünkü söz konusu eleştirilerin o hadisle alakalı olması daha doğrudur.

Zannediyorum ki bu durum, nâsihlerin tasarrufundan kaynaklanmış olmalıdır”⁹⁰

Buradaki değerlendirmeleriyle İtyûbî, İbn Sîrîn hadisinden sonra yer verilen eleştirilerin aslında bir önceki rivayet olan İbnü'l-Müseyyeb tarikine ait olduğunu savunmaktadır. İtyûbî bu durumun eserin yazımı sırasında meydana geldiğini belirterek hatanın nâsihlerden kaynaklandığını iddia etmektedir. Ne var ki bir önceki rivayet incelendiğinde, şârihin bu yorumu tam olarak tutarlı görünmemektedir. Zira Nesâî'nin ilk eleştirisi olan teferrüd, Zührî → İbnü'l-Müseyyeb nakli için geçerli olsa da ikinci eleştirisi Eyyûb b. Süveyd'in (ö. ?) metrûkü'l-hadîs olması, bu tarikle uyumlu değildir. Çünkü Zührî → İbnü'l-Müseyyeb isnadında Eyyûb b. Süveyd bulunmamakta, dolayısıyla Nesâî'nin bu eleştirisinin bir önceki rivayete ait olması mümkün görünmemektedir. Bir başka ifadeyle eğer Nesâî'nin eleştirileri, İtyûbî'nin dediği gibi bir önceki rivayet olan Zührî → İbnü'l-Müseyyeb tarikine ait olsaydı, söz konusu tarikte Eyyûb b. Süveyd'in de bulunması gerekirdi, ancak böyle bir durum söz konusu değildir.

Ayrıca İtyûbî, Nesâî'nin *es-Sünen'*inde yer alan tenkit lafızları ile *el-Kübra'*sındakileri de karşılaştırmaktadır. Bilindiği üzere Nesâî öncelikle *es-Sünenü'l-kübrâ* ismini verdiği kitapta 12 bine yakın hadisi bir araya toplamıştır. Ancak bu eserin hacimli olması ve bazı zayıf haberleri içermesi sebebiyle ikinci bir çalışma yaparak seçtiği hadislerden oluşan ikinci eserini *el-Müctebâ* şeklinde isimlendirmiştir. Nesâî'nin *Kütüb-i Sitté'*ye dahil olan çalışması, *es-Sünenü's-suğrâ* olarak da bilinen işbu ikinci eserdir. Buradan hareketle İtyûbî *el-Müctebâ'*da yer alan eleştiri ifadelerini, *es-Sünenü'l-kübrâ'* dakilerle kıyaslayarak

90 İtyûbî, *Zehîre*, 16/322.

teyit etmektedir. Bu çerçevede şerhte geçen “Bu eleştiri lafzı, *el-Kübra*’da bir sonraki hadisin akabinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu ifade, burada olmayabilir”⁹¹ cümlesi, İtyûbî’nin iki eser arasındaki karşılaştırmalarını gösteren bir delildir. Ona göre, Nesâî’nin eleştiri ifadelerinin, mevcut *el-Müctebâ* nüshalarındaki konumu, bu ifadelerin bağlamının kesin olarak belirlenmesini garanti etmemekte, zira *el-Kübrâ*’daki aynı ifadeler sonra hadis için nakledilmektedir. Böylelikle İtyûbî, iki eser arasındaki farkları inceleyerek Nesâî’ye atfedilen bazı eleştirilerin, hatalı bir şekilde isnad edilmiş olabileceğini ve nüsha farklılıklarının dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır.

İtyûbî’nin hadis metinlerini değerlendirirken nüsha farklılıklarına dikkat etmesi, onun rivayetlere yönelik eleştirileri sadece sened veya metin açısından değil, aynı zamanda kaynaklar arası farklılıklar bağlamında da ele aldığını göstermektedir. Zira hadislerin farklı yazma nüshalar aracılığıyla intikal etmesi, zaman zaman metinlerde anlam kaymalarına veya eleştirilerin bağlamından kopuk biçimde değerlendirilmesine sebep olabilmektedir. Bu çerçevede İtyûbî, özellikle Nesâî’ye atfedilen tenkit ifadelerinin hangi nüshada, ne şekilde ve hangi rivayetle irtibatlı olarak yer aldığını sorgulayarak metinlerin sağlıklı biçimde anlaşılması ve yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

İtyûbî’nin hadis şerhindeki yaklaşımı, sadece rivayet zincirini değerlendirmekle sınırlı kalmayıp farklı açılardan da bir analiz çerçevesi sunduğunu göstermektedir. Gerçekten de hadisin başka tariklerle desteklenmesini delil göstererek rivayetin kabul edilebilirliğini savunduğu örnekler mevcuttur. Benzer

91 İtyûbî, *Zehîre*, 20/259.

şekilde râvi tevsîki noktasında, isnad zincirindeki isimlerin adâlet ve zapt vasıflarına ilişkin klasik kaynaklara müracaat ettiği gibi, râvinin hadisi birden fazla kaynaktan işitmiş olabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurarak, tenkid edilen rivayetleri tashih etmiştir. Teâruz halinde olduğu değerlendirilen rivayetlerde ise cem‘ ve te‘lîf yoluyla metinler arası bütünlüğü sağlamaya çalışmış, bunu farklı rivayetlerde açıkça uygulamıştır. Nüsha farklılıkları çerçevesinde de metin varyantlarını karşılaştırarak tenkit ifadelerinin bağlamını ve doğru yerini tespit etme çabası içerisinde olmuş, Nesâî'nin *el-Müctebâ* ve *es-Sünenü'l-Kübrâ* adlı eserleri arasındaki farklara dikkat çekmiştir. Tüm bu tespitler, İtyûbî'nin hadis metinlerini sened, metin ve bağlam üçgeninde değerlendirdiğini ve rivayetleri daha tutarlı bir zeminde ele almaya gayret ettiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Hadis ilminin temel meselelerinden biri, rivayetlerin sıhhatinin tespiti ve bu bağlamda geliştirilen değerlendirme yöntemleridir. Bu yöntemler, tarih boyunca hadis âlimleri arasında farklı yaklaşımların ve tenkit biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada, klasik dönem hadis otoritelerinden biri olan Nesâî'nin, *es-Sünen* adlı eserinde bazı rivayetlere yönelttiği eleştiriler ile bu eleştirilere çağdaş dönemde şârihlerinden Muhammed b. Ali el-İtyûbî'nin tutumları incelenmiştir. Araştırma kapsamında Nesâî'nin cerh ve ta‘dîl ilkeleri doğrultusunda kimi rivayetleri çeşitli gerekçelerle zayıf kabul ettiği görülmüştür. Buna karşılık İtyûbî'nin aynı rivayetleri sened, metin, mütâbaat ve nüsha farkları gibi unsurlar üzerinden yeniden ele alarak bazı eleştirilere itiraz ettiği ve hadislerin sıhhatine ilişkin alternatif

yorumlar sunduğu tespit edilmiştir. Böylece musannif ve şârih örnekleri üzerinden, klasik ve çağdaş hadis anlayışları arasındaki metodolojik süreklilik ve farklılaşmalar ortaya konulmuştur.

*es-Sünen'*de tespit edilen bulgular, Nesâî'nin rivayet değerlendirmelerinde tek yönlü bir anlayışla hareket etmediğini, aksine çeşitli ölçütleri birlikte kullanarak çok yönlü bir tenkit yöntemi benimsediğini ortaya koymaktadır. Onun kimi rivayetlerde sened yapısındaki kopukluklara ve teferrüde odaklanması, kimi yerlerde râvilerin adalet ve zabt gibi niteliklerini ön plana çıkarması, bazen de doğrudan metnin içeriğine yönelerek sıhhatini tartışması hadis metinlerine bütüncül bir değerlendirme tarzıyla yaklaştığını göstermektedir. Nesâî'de görülen bu tutum, dönemin hadis ilmi içerisindeki metodolojik çeşitliliğin de bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan, Nesâî'nin hadislere yönelik en sık başvurduğu eleştiri gerekçelerinden biri, râvilerin rivayet sırasında yanlıya düşmeleri, yani hata ve vehm durumlarıdır. Bu tür tenkitler, rivayetin sened veya metin yapısında tespit edilen eksiklikler yahut tutarsızlıklar üzerinden şekillenmekte; bu da onun, rivayetlerin oluşum sürecindeki zayıf halkaları dikkatle irdelediğini göstermektedir. Diğer taraftan, Nesâî'nin isnadlarda geçen râvî isimleriyle ilgili hataları sıkça tashih etmesi, onun yalnızca içeriğe değil, isnad zincirinin teknik doğruluğuna da son derece önem verdiğini ortaya koymaktadır. Bu iki ayrı yaklaşım, musannifin hadisleri değerlendirirken hem rivayetin içerik bağlamını hem de sened yapısını birlikte dikkate aldığını, böylece metin ve sened tenkidini bir bütünlük içinde ele aldığını göstermektedir. Tüm

bu bulgular, Nesâî'nin eleştirilerinin sadece klasik hadisçiliğin sınırları içerisinde kalmadığını, aynı zamanda günümüz hadis araştırmalarında da yönetsel derinliğiyle yol gösterici olabilecek nitelikler taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Nesâî'nin *es-Sünen'*de yer verdiği eleştiri gerekçelerinden her birinin müstakil araştırmalarda detaylı olarak incelenmesi, onun cerh ve ta'dil yöntemine dair önemli bulgular sunacaktır.

Şârihler, musanniflerin eleştirdiği rivayetlere yönelik açıklamalarında çoğu zaman musanniflerle benzer değerlendirmeleri benimsemektedir. Ancak bu tutum, eleştiriye konu olan rivayetlerde musannifleri mutlak surette savunma refleksiyle hareket ettikleri anlamına da gelmez. Zira İtyûbî'nin, musannifin kanaatine açık biçimde itiraz ettiği birçok rivayetin tespit edilmiş olması, hadis şerhi faaliyetinin sadece aktarıcı değil, aynı zamanda özgün ve eleştirel bir tarzla sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum, şerh geleneğinin yalnızca rivayetleri aktaran değil, onları yorumlayan ve yeniden değerlendiren aktif ve dinamik bir ilmî faaliyet alanı olduğunu göstermektedir.

İtyûbî, rivayetlerin açıklamasında sened ve metin unsurlarını birlikte değerlendiren kapsamlı yorumlarıyla dikkat çekmektedir. Şârih, isnad analizlerinde çoğunlukla kısa ve teknik ifadelere yer verirken, metin yorumlarında ise daha ayrıntılı ve didaktik bir üslup tercih etmiştir. Hadislerin sıhhatine dair değerlendirmelerde net ve açık bir tutum sergilemesi, hadis şerhlerinde metin tenkidine verilen önemin ve rivayetlerin ilmî statüsünü belirleme çabasının göstergesidir. Bu durum, şerhte sadece rivayet zincirine dair teknik tespitlerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda metnin

anlam dünyasına yönelik derinlikli analizlere de yer verildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda İtyûbî ve hadis şerhçiliğini lisansüstü düzeyde daha ayrıntılı bir şekilde ele alacak araştırmalara olan ihtiyacın vurgulanması gerekmektedir.

Yakın dönem şârihlerinden İtyûbî'nin, musannif eleştirilerine yönelik çeşitli itirazlara yer vermesi, modern teknolojinin ilmî araştırmalara sağladığı imkânlarla ilişkilendirilebilir. Günümüzde dijital kütüphaneler ve yazılımlar sayesinde binlerce kaynak kolayca taranabilmekte, bu da araştırmacılara daha kapsamlı ve hızlı karşılaştırmalar yapma fırsatı sunmaktadır. Önceki âlimlerin, sahip oldukları güçlü hafıza, kaynak bilgisi ve metodik düşünme becerileriyle öne çıktıkları açıktır. Ancak bilgiye ulaşımın bugün çok daha kolay ve hızlı olması, günümüz şârihlerinin hem kapsamlı hem de daha ayrıntılı açıklamalar yapmalarına zemin hazırlamaktadır. İtyûbî şerhinde yer alan tahliller ve farklı rivayetlere dair kapsamlı yorumlar, bu avantajın somut örnekleri arasında zikredilebilir.

Hacimsel olarak oldukça geniş bir yapıya sahip olan şerhlerde, yöntemsel bütünlüğün her zaman sürdürülemediği de gözlemlenmektedir. Çünkü bu denli kapsamlı eserlerde, başlangıçta benimsenen metodolojinin eserin tamamına tutarlı biçimde yansıtılması çoğu zaman zorlaşmakta, bu da zamanla yöntemsel tutarlılıkta bir zayıflamaya neden olabilmektedir. Ancak bu tür zorluklara rağmen, klasik veya modern dönemde telif edilen şerh literatürünün her örneği, hadis yorum geleneğinin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümün izlerini takip etmek açısından önemli birer kaynak niteliği

taşımakta ve ilmî değerlendirmelere katkı sunma potansiyeli barındırmaktadır.

Musannifler, rivayetlerin barındırdığı kusurların farkında olarak ve bu kusurlara dikkat çekerek hadisleri eserlerine almışlardır. Bu durum, onların rivayetleri yalnızca aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda değerlendirme ve yönlendirme sorumluluğunu üstlendiklerini göstermektedir. Hadis şârihleri ise bu bilinç zemininde, rivayetleri sened ve metin açısından inceleyerek çoğu zaman musannifin işaret ettiği problemlere odaklanmış, bazen de farklı açılardan yeni değerlendirmeler getirmiştir. Musanniflerin ve şârihlerin bu tutumu, zayıf hadislerin yanlış anlaşılmasını önlediği gibi, rivayetlerdeki zengin bilgi birikiminin kontrollü ve metodolojik bir biçimde hadis literatürüne kazandırılmasına da imkân sağlamıştır.

Sonuç olarak İtyûbî'nin Nesâî'nin eleştirilerine yönelik getirdiği itirazlar, hadis değerlendirme yöntemlerinde farklı perspektiflerin nasıl geliştiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede, İtyûbî'nin metin analizine dayalı metodu, hadis ilminin dinamik yapısını ve zaman içinde gelişen yorum farklılıklarını anlamamıza katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede hadis şerh geleneği içinde eleştirilerin nasıl karşılandığı ve yorumlandığına dair daha kapsamlı çalışmalar yapılması, bu alandaki metodolojik yaklaşımların daha iyi anlaşılmasına ve hadis araştırmalarına yeni açılımlar getirilmesine olanak sağlayacaktır.

Kaynaklar

Acar, Yusuf. *Endülüs Hadis Şerhçiliği ve İbn Abdilber*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Cumhân, Ali b. Salih. *el-Ehâdîs Elletî E'allahâ el-İmâm en-Nesâî fi's-Süneni'l-Kübrâ: Dirâse İstikrâiyye*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Usûlü'd-Dîn Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Çetin, Leyla. *Dizilişi Açısından Nesâî'nin Sünen'inde İhtilaflı Rivayetler ve Müslim'in Sahîh'i ile Karşılaştırılması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ebû Şükr, Ali Muhammed Fethî. *İlelü'n-Nesâî fi's-Süneni'l-Kübrâ*. Amman: Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Za'îfü Süneni'n-Nesâî*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1998.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Za'îf Sünen İbn Mâce*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1998.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Za'îf Süneni't-Tirmizî*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 2000.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Za'îf Sünen Ebî Dâvûd*. Kuveyt: Müessesetü Garâs, 2002.

Engin, Sezai. "Memlük Kahiresi'nde Bir Şârih/Muallik: Hadis Şerh Literatüründe Celâlüddin es-Süyûtî ve Eserleri". ed. Sezai Engin, *Bir Memlük Bilgini Celâleddin es-Süyûtî* (2023), 79-94.

Erul, Bünyamin. "Hudûdu Şerhi'l-Hadîs". *Mecelletü'l-İlâhiyyâti'l-Akademiyye* 7-8 (2018), 9-30.

Fethî, Ebû Şükr Ali Muhammed. *İlelü'n-Nesâî fi's-Süneni'l-Kübrâ*. Amman: Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Hüseyin, Enes Muhammed Latif. *es-Suyûtî ve Hadis Şerhçiliğindeki Metodu: et-Tevoşîh ve Şerhu'l-Câmi'u's-Sahîh Özelinde*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Itr, Nüreddin. *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit. "Çağdaş Hadis Şerh Çalışmalarının Bir Örneği Olarak İtyûbî'nin Sahîh-i Müslim ve Mukaddimesi Şerhleri". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021), 1-38.

Muhammed, Sa'düddîn Mansûr. "el-İtyûbî ve Menhecuh fî Şerh Mukaddime Sahîh Müslim: Kitâb Kurre Ayn el-Muhtâc Şerh Mukaddime Müslim b. Haccâc". *Mecelletü'l-İslâm fî Âsyâ* 8 (2011), 221-246.

Mübârek, Neclâ bint Hamd. "er-Ruvât Ellezîne Hakeme aleyhâ el-İmâm en-Nesâî fi's-Süneni'l-Kübrâ bi-Kavlih 'Lâ A'rifuh': Cem' ve Dirâse". *Mecelletü Câmi'ati'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye* 30 (2013), 87-136.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. 9 cilt. Beyrut: Dâru't-Te'sîl, 2012.

Şahyar, Ayşe Esra. "Sünen-i Nesâî'de Bir Metin Tenkidi Uygulaması Örneği". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2014), 7-26.

Şetevî, Hamd b. İbrahim. "el-Ehâdis Elletî Hakeme aleyhâ el-İmâm en-Nesâî bi'n-nekâre fi's-Süneni'l-Kübrâ min Evveli'l-

Kitâb ilâ Âhiri Kitâbi Kat'î's-Sârik: Cem'an ve Dirâse". *İmam Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi Dergisi* 29 (2013), 117-195.

Tatar, Veli - Agitoğlu, Nurullah. "Nesâî'nin Mezheplere Bağlı Kaldığı İddiaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Harran İlahiyat Dergisi* 50 (Aralık 2023), 141-160. <https://doi.org/10.30623/hij.1288857>.

Tatar, Veli - Agitoğlu, Nurullah. "Tasnif Döneminde Hadisçilerin Ücret Karşılığında Hadis Rivayet Eden Ravilere Yaklaşımı (Nesai Örneği)". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2023), 189-207.

Tavâlibe, Muhammed Abdurrahman. "er-Ruvât Ellezîne Tekelleme aleyhim en-Nesâî fi'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn ve Harrace lehüm fi's-Sünen". *Mecelletü'l-Ürdûniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 1/2 (2006), 130-153.

Topgöl, Muhammed Enes. "Nesâî'nin *es-Sünen*'i Üzerine Yazılmış Şerhler". *Hadis Şerh Literatürü II*. ed. Mustafa Macit Karagözoğlu. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022, 205-255.

Türcan, Zişan. *Hadis Şerh Geleneği: Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2020.

Za'bi, Muhammed Muslih. *Nakdü'l-Metn İnde'l-İmâm en-Nesâî fi's-Süneni'l-Kübrâ*. Amman: Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Za'bi, Muhammed Muslih. *Ahkâmü'l-İmâm en-Nesâî el-Hadîsiyye fi's-Süneni'l-Kübrâ: Dirâse Mukârane*. İrbid: Yermük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2005.

Za'bî, Muhammed Muslih. "el-Ehâdîs Elletî Ravâhâ el-İmâm en-Nesâî fi's-Süneni'l-Kübrâ ve Sekete anha ve Zekerahâ İbnü'l-Cevzî fi'l-Mevzû'ât (Dirâse Tatbîkiyye)". *Mecelletü'l-İlmiyye li-Câmi'ati'l-Melik el-Faysal* 10/1 (2009), 55-90.

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (alan editörü ve yayın kurulu), içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeli ile incelendi. Bu makale intihal.net kullanılarak tarandı ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Mali Destek: Bu araştırmayı desteklemek için fon kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakkı ve Lisans: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlara, ticari kullanım hakkı dergimize aittir. Yayımlanan çalışmalar CC-BY-NC lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayımlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Yazarlık Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Mail: tahkikdergisi@haciveyiszade.org.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tahkik>

Review: Single anonymized- Two internal (Field Editor and Editorial Board) and Double anonymized- Two external double-blind peer review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (intihal.net)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: During the preparation of this study, no artificial intelligence-based tools or applications were used. All content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Financial Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Conflict of Interest: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyrights and License: The copyrights of the articles published in our journal belong to the authors, while the commercial use rights belong to our journal. Published articles are made available as open access under a CC-BY-NC license.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained through literature review/published sources.

Author Contribution Statement: The author has contributed to the entire work independently.

Mail: tahkikdergisi@haciveyiszade.org.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tahkik>